

EESTI KUNSTIAKADEEMIA
Kunstikultuuri teaduskond
Muinsuskaitse ja konserveerimise osakond

Juhan Hint

**HÄVINUD ARHITEKTUURIPÄRANDI EKSPONEERIMINE
TARTU KESKAEGSE KIHISTUSE NÄITEL**

Bakalaureusetöö

Juhendaja: prof. Lilian Hansar

Tallinn 2015

Autorideklaratsioon

Kinnitan, et olen koostanud antud bakalaureusetöö iseseisvalt ning seda ei ole kellegi teise poolt varem kaitsmisele esitatud.

Kõik töö koostamisel kasutatud teiste autorite tööd, olulised seisukohad, kirjandusallikatest ja mujalt pärinevad andmed on töös viidatud.

„ .... ” ..... 2015. a.

.....

üliõpilase allkiri

Töö vastab bakalaureusetööle esitatud nõuetele :

„ .... ” ..... 2015.a.

.....

juhendaja allkiri, akadeemiline või teaduskraad

Kaitstud hindele:

.....

„ .... ” ..... 2015. a.

.....

Sisukord

Sissejuhatus.....	4
1 Ajalooline kihistus.....	5
2 Miks on vaja vanemaid kihistusi eksponeerida?.....	8
2.1 Identiteediloome.....	8
2.2 Hariduslik mõõde.....	9
2.3 Kultuuripärandi kaitse.....	11
2.4 Turismi elavdamine.....	12
3 Kus ja kuidas tuleks eksponeerida?.....	13
4 Tehnilised lahendused.....	15
4.1 Mälukivid ja infotahvlid.....	15
4.2 Markeerimine tänavasillutisel.....	16
4.3 Rekonstrueerimine tänavatasapinnast kõrgemale.....	19
4.4 Eksponeerimine tänavatasapinnast allpool.....	21
5 Keskaegse kihistuse tähendus Tartus.....	25
6 Objektide kaardistus ja seisukord.....	29
7 Soovitused eksponeerimiseks.....	40
Kokkuvõte.....	50
Summary.....	52
Kasutatud allikad ja kirjandus.....	54

Sissejuhatus

Ajalooliste linnade arengulugu saab jaotada omaette peatükkideks. Seda on tehtud ajastupõhiselt (keskaegne Narva, varauusaegne Narva), stiilipõhiselt (barokne Viin, klassitsistlik Viin), valitseva dünastia põhiselt (Tudorite London, Stuartite London), piirkonda okupeeriva võõrvõimu põhiselt (Saksa-, Vene-okupatsiooniaegne Tartu) jne.

Linnade areng võib toimuda rahulikul teel lineaarselt nii, et vanemad majad ehitatakse vastavalt uue stiili kaanonitele ümber või osa neist lammutatakse ja asemele ehitatakse uued. Teisel juhul toimub areng järskude murrangutena nõnda, et vanem kihistus hävib tervikuna looduskatastroofi, tulekahju, sõjapurustuste või sihipärase lammutamise tulemusena ja selle varemetele ehitatakse uus hoonestus (ill 1). Seejuures mõnikord säilib vana tänavastruktuur, mõnikord mitte. Üldjuhul on ajaloolistes linnades mingil määral esindatud kõik ehitusloolised kihistused, mõned fragmentaalselt, mõned terviklikumal kujul.

1. Londoni 1666. aasta suurtulekahju hävitas 80% linnast.

Käesoleva töö esimeses pooles analüüsitakse ajalooliste kihistuste nähtavale toomiseks mõeldud eksponeerimislahendusi nii Eesti kui laiemalt Euroopa linnade näidete varal. Töö teises pooles selgitatakse välja, milliseid Tartu keskaegse kihistuse objekte tuleks vanalinnas

eksponeerida või markeerida, et kohalikule elanikule või külalisele/turistile oleks kunagine keskaegne linn tänaval jalutades märgatav. Viimasena otsitakse töö esimeses pooles analüüsitud eksponeerimislahenduste seast just Tartu konteksti sobivad ning tuuakse välja visualiseeritud ettepanekud konkreetsete objektide jaoks.

1 Ajalooline kihistus

Põhja-Euroopas loetakse linnaehituse alguseks aega umbes 10. – 11. sajand pKr, selle eelduseks olid toona võrdlemisi stabiilne poliitiline olukord ja kaubanduse kiire areng.¹ Eesti alal hakati linnu ehitama 13. sajandi alguses, kui siia asusid elama sakslastest kaupmehed ja käsitöölised oma peredega.² Kindlustatud kauplemis- ja sadamakohad olid olemas juba enne seda, kuid neid ei saa rohkemaks kui proto- ehk aolinnadeks nimetada.³ Need olid midagi küla ja linna vahepealset. Kui linna arengut kujutleda puu ristlõikena, siis Eesti vanemate linnade kontekstis ongi selle südamikuks keskaegne kihistus, mille ümber kõik hilisemad arengurõngad on kasvanud.

2. Tallinnas Valli tn. ja Pärnu mnt. nurga tänavaseinas on segunenud 1930. aastate funktsionalistlik, 19. saj. I poole klassitsistlik, keskaegne ja 1920. aastate hilisjuugendlik-uusklassitsistlik hoonestus.

---

1 P. Härmsen, Linnad läbi aegade. Tallinn: Valgus, 1984, lk 85–86.

2 R. Zobel, Tallinn keskajal – Linnaehitus 13. – 14. sajandil. Tallinn: Eesti Kunstiakadeemia, 2009, lk 14.

3 A. Vallas, Aolinnad Eesti alal. – Akadeemia, 2001, nr 12, lk 251–252.

Ajaloolise linna ehituslik kude võib endas kätkeada kümneid arengurõngaid (kihistusi). Ühte linnaehituslikku kihistust ajaloolises linnas representeerib kindel arhitektuur või selle jäänused (arheoloogiline materjal). Kui tegemist on enam-vähem terviklikult säilinud kihistusega, siis ei ole selle äratundmine probleem (klassitsistlik kihistus Tartus). Enamasti leidub aga domineeriva lademe kõrval mitmeid teisi. Kui kihistused esinevad ühtlaste hoonestuskvartalite või -gruppidena, on veel võimalik hoomata, et nad kokku moodustavad eraldi ehituskihistuse. Kui on tegu vaid üksikute vanemate ehitiste või hooneosadega surutuna tihedasse tänavaseina, muutub pilt segaseks (ill 2). Sellisel maastikul suudab orienteeruda ainult vastava haridusliku tausta ja treenitud silmaga inimene.

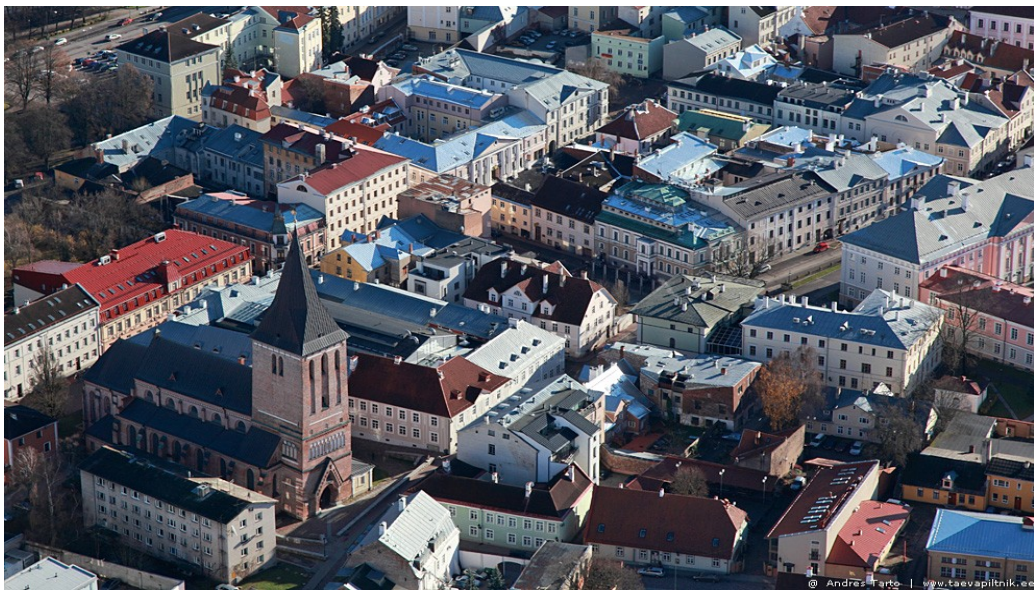
Tänavastruktuur, üksikud ehitised, säilinud hooneosad ja arheoloogiline materjal on kõik mingi ajaloolise kihistuse tükid. Kihistus ise on linna kui ehitus- ja kultuuriloolise terviku lahutamatu osa. Mida vähem on meil nähtavaid fragmente (tükke), seda raskem on tajuda tervikpilti. Nende olemasolust annavad eriti selgelt märku säilinud kõrge väärtusega pärandobjektid. Selleks võib olla märkimisväärne arhitektuuriteos omaette, nagu seda on näiteks kogu Põhja-Euroopa kultuuriruumis ainulaadsete terrakotaskulptuuridega ehitud Tartu Jaani kirik, kuid ühtlasi omab see objekt ka mingit väga kindlat ajaloolist positsiooni märksa suurema kultuuriväärtusliku üksuse – kultuurikihistuse osana. Antud juhul keskaegse Tartu ühe olulisema pühakojana.

Nii nagu Jaani kirik keset klassitsistlikku Tartu vanalinna ei anna meile just palju informatsiooni kunagise keskaegse linna kui terviku kohta, ei tee seda ka mistahes teine üksikobjekt eraldi võttes (ill 3). Ettekujutuse saamiseks peab nähtaval olema mingisugune kriitiline arv seda konkreetset kihistust iseloomustavaid objekte ja need peavad olema üksteisega arusaadavalt seostatavad. Kihistust võibki käsitleda raamistuse või kontekstina, millesse pärandobjektid paigutuvad.⁴ Terviku hoomamine annab meile võrreldamatult rohkem infot kui üksikobjekti nägemine. Näiteks kui me näeme, kui palju oli keskaegses Tartus kirikuid kokku, kuidas need linnas paiknesid või milline oli nende ehitusviis ja gabariidid, siis selle põhjal saame teha väga erinevaid järeldusi: milline oli umbkaudu vaimulike osakaal

---

4 Antoni Martíni Oliveras, Presentation models of architectonic and archaeological monumental heritage – Visions from Europe. Oxford University, 2013, lk 104.

linnas, millist tähtsust omas religioon toonase kodanikonna jaoks, millises linnaosas mingi konfessiooni esindajad elasid (katoliiklased ja õigeusklikud), kirikute kui linna kõrgemate ehitiste ehk maamärkide täpsed asukohad, millised olid väljastpoolt imporditud arhitektuurimõjud, milline ehitusviis või -materjal oli toona valdav jne. Konteksti nägemine aitab meil ühtlasi paremini mõista ka üksikobjekti, see annab näiteks vastused küsimustele: kas Jaani kirik oli keskaegse Tartu suurim, kas terrakotaskulptuuridega oli kaunistatud ainult Jaani kirik või mõni veel, kui suure osa jaoks kodanikkonnast oli see kirik kodukoguduseks jne.

3. Keskaegne Jaani kirik keset klassitsistlikku Tartu vanalinna.

Birminghami ülikooli linnageograafi prof. Jeremy Whitehand'i järgi tuleks linnasid käsitleda kui mosaiike, mille mustrid on moodustunud üksteisega seotud objektidest. Ei piisa sellest, et teadvustatakse üksikute ajalooliste objektide olemasolu, kriitilist tähtsust omab see, kuidas need mosaiigitükkidena omavahel kokku sobituvad. Linnaplaneerimises püsib ajaloolane teadlikkus liiga sageli üksikute eraldiseisvate objektide dateerimise ja kirjeldamise tasemel. Ajaloolisi kohti ja objekte linnaruumis vaadeldakse kui teatud sorti eraldatud saarekesi. Enamikes riikides seisneb ajaloolise linnaruumi kaitsmine üksikute hoonete, monumentide ja/või miljööväärtuslike alade konserveerimises. Sellest, kuidas need kõik omavahel seotud on ja millist osa etendavad linna arenguloos, saadakse aru vaid vähesel määral: teadlikkus ajaloolis-geograafilistest protsessidest on välja kujunenemata.⁵

---

5 Jeremy Whitehand, Urban morphology and historic urban landscapes. – World Heritage series, 2010, nr 27,

Teise maailmasõja järgses maailmas, mis tõi Euroopa linnadele ulatuslikke purustusi, on üha enam pööratud tähelepanu vanemate linnakihistuste säilitamisele. Erinevates riikides on tegutsetud erineva mastaabiga. Kui enamikes riikides on püütud taastada või konserveerida üksikuid olulisemaid objekte siis mõnel pool, näiteks Varssavis on mindud ka täieulatusliku vanalinna rekonstrueerimiseni.⁶ Alates möödunud sajandi lõpust on Euroopa ajaloolistes linnades hoogsasti levinud praktika, kus hävinud või pinnasesse mattunud kultuuriväärtuslikud vanemad kihistused eksponeeritakse avalikus ruumis.⁷

2 Miks on vaja vanemaid kihistusi eksponeerida?

2.1 Identiteediloome

Euroopa linnade vanimad kihistused, olgu need siis rooma- või keskaegsed, on sageli säilinud üksikute müürifragmentidena ja mõnikord ka ainult tänavatasapinnast allpool arheoloogilise substantsina. Ometi on just need kihistused sümbolse tähendusega, olles linna rajamise vaikivateks tunnistajateks ja identiteedi nurgakivideks. Näiteks Köln rajati roomlaste poolt *Germania Inferior* provintsi pealinnana 1. sajandil pKr. (ill 4). Rooma-aegsed varemed on seal mitmete maa-aluste ja -pealsete varemeteparkidena eksponeeritud.⁸

---

lk 39.

6 Artur Zbiegieni, The urban structure of historic part of Warsaw City. – Rocare kodulehekül, <http://www.rocare.eu/page/pdf/eap/EAP-1071.pdf> (vaadatud 21. I 2015).

7 Milan Janco, Centres of Historical Cities as Open-air museums. – euroREA, 2008, nr 5, lk 27–29.

8 Römisches Köln. – Kölni linnamuuseumi kodulehekül, <http://www.museenkoeln.de/archaeologische-zone/default.asp?s=3010> (vaadatud 28. XI 2014).

4. Rooma-aegse kihistuse kaart Kölni tänavasillusel.

Linna identiteet võib sõltuvalt selle ajaloost baseeruda ühel või mitmel erineval tugisambal. Näiteks Kiviõli, Kundat, Kohtla-Järvet ning Sillamäed tunneme me eeskätt ainult Ida-Eesti tööstuslinnadena. Mõisaküla, Jõgeva ning Tapa on linnadeks arenenud oluliste raudteesõlmpunktidenä. Pärnut on identifitseeritud valdavalt meie olulisema kuurortlinnana, samas on see ajalooliselt olnud ka tähtis keskaegne kaubasadam ja hansalinn.

Iga linna jaoks on oluline selle juurte ehk ajaloolise mõõtme esiletoomine. Pikk ja väärikas minevik annavad tunnistust linna elujõulisusest ning traditsioonidest, mis on vundamendiks edasisele arengule. Väärtustades ja nähtavale tuues linna vanemaid kultuurikihistusi on linna elanikel võimalik kodukohas tunda end millegi aegumatu osana.

2.2 Hariduslik mõõde

Varemete ja arheoloogilise substantsi eksponeerimise põhieesmärgiks on tutvustada inimestele olulisi pärandobjekte ja kultuurilisi kihistusi ning läbi nende jutustada mingi koha

ajalugu. Varasemate kihistuste tajumine linnaruumis aitab meil paremini näha protsesse, mis on kujundanud meie elukeskkonna just selliseks nagu see käesolevasse hetkesse jõudnud on. Samuti aitab see asetada üksikuid väärtuslikke pärandobjekte mingisse arusaadavas konteksti.

Saksa geograaf M. R. G. Conzen nägi linna olulise rollina ajaloo vahendamist: “Linna tuleb suhtuda kui pikaajalise investeringusse, mille väärtus ületab kaugelt selle kaasaegse funktsionaalse tähtsuse. Linnaruum on hindamatu kogemise allikas, seda enam et see on igapäevaseks elukeskkonnaks nii suurele osale inimkonnast. Ruum on kõikjal meie ümber, ruumi kogemise eripäraks on kõikehaaravus ja me ei saa seda lihtsalt ignoreerida. Viimane asjaolu on oluliseks eeliseks teiste õppimise viiside ees.”⁹

Alates 17. ja 18. sajandist, kui tekkisid esimesed meie mõistes muuseumid, mis esialgu avaldusid kas veidrate ja eksootiliste esemete kollektsioonidena kuriositeetide kabinetides või klassikalise kunsti kogudena avarates galeriides, on muuseumi põhiliseks ideeks olnud mahukas ja lõputul hulgal eksponaate sisaldav hoone. 1971. aastal töötas prantsuse museoloog Georges-Henri Riviere koos oma kolleegi Hughes de Varine-Bohan'iga välja uue muuseumikontseptsiooni – ökomuuseumi (*Ecomuseum*).¹⁰

Ökomuuseum vastandub varasemale praktikale, kus eksponaadid rebiti nende originaalsest kontekstist välja ja kuhjati kunstlikult ühte kohta kokku. Uue ideoloogia järgi püütakse eksponaadid jätta seotuks oma autentse territooriumi ja kogukonnaga, presenteerides neid *in situ*. Peale ökomuuseumi ideoloogia maksvuselepääsu ongi traditsiooniline muuseum taandumas ja üha populaarsemaks muutuvad erinevad vabaõhumuuseumid ning teemapargid, kus inimestel on eksponaate võimalik näha nende loomulikus taustsüsteemis. Kultuuripärandi oskusliku eksponeerimise tulemusena on ka mitmed Euroopa ajaloolised linnasüdamed transformeerunud omamoodi ökomuuseumideks.¹¹

---

9 J. Whitehand, Urban morphology and historic urban landscapes. – World Heritage series, 2010, nr 27, lk 40.

10 A. M. Oliveras, Presentation models of architectonic and archaeological monumental heritage – Visions from Europe. Oxford University, 2013, lk 99–108.

11 Triinu Univer, Ökomuuseumi institutsioon: teooriast praktikasse. Magistritöö infokorralduse erialal. Tartu Ülikool, 2009, lk 10–19.

2.3 Kultuuripärandi kaitse

Ökomuuseumide tekkimise positiivseks kaasnähtuseks on kogukondade kaasamine kultuuripärandi kaitsmisesse. Kogukonna liikmed räägivad järjest enam pärandi kaitsmises ja haldamises kaasa, kuna pärandobjektid on esiletõstetud kogukonna igapäevase elukeskkonna ja nende identiteedi väärtusliku osana. Tekib teatav kollektiivne vastutus – pärandi eest hoolt kandmine pole enam mure, mida õlgadel kanda, vaid privileeg. Kogukonna kaasamiseks kultuuripärandi kui terviku kaitsmisesse tuleb erialainimestel, nii ajaloolastel, arheoloogidel, muinsuskaitsetajatel kui ka arhitektidel ja linnaplaneerijatel teha ära suur eeltöö, et inimesed üldse teaksid, millised on nende kodupaiga kultuuriväärtused ja tegutseda selle nimel, et need väärtused oleksid ka igapäevaselt nähtavad.

Varemete ja arheoloogilise substantsi inventeerimine ja võimalusel integreerimine linnapilti on eriti aktuaalne praegu 21. sajandi alguses, kui enamikes Euroopa ajaloolistes linnasüdametes toimub kiire moderniseerimine, jõukama elanikkonna ja märkimisväärse kaubandusliku potentsiaaliga vanalinnadesse suunatakse järjest rohkem investeringuid, kinnisvaraäri ja ehitus edenevad hoogsas tempos. Vastusena kirjeldatud arengutele on aktiveerunud ka kultuuripärandi kaitsjad. Nii organiseeris UNESCO 2005. aastal Viinis rahvusvahelise konverentsi teemal “Ajaloolise linnakeskkonna haldamine” (*Managing the Historic Urban Landscape at Vienna in May 2005*)¹². Selle konverentsi tulemusena valmis nn. Viini memorandum, mille esmaseks eesmärgiks oli tähelepanu juhtimine ja edasise debati initsieerimine kultuuripärandiga arvestava linnaplaneerimise teemadel.¹³

Viini memorandumis¹⁴ on sõnastatud konkreetsed juhised ja soovitused jätkusuutlikuks linnaplaneerimiseks, millest mitmedki rõhutavad varasemate kihistuste kui ajaloolise tervikuga arvestamise tähtsust.

---

12 Viimane UNESCO dokument, mis sisaldas soovitusi ajalooliste linnaalade haldamiseks, koostati 1987. aastal.

13 Ron van Oers, *Managing cities and the historic urban landscape initiative – an introduction*. – World Heritage series, 2010, nr 27, lk 8–9.

14 Viini memorandumi tekst, 20. V 2005. – Unesco kodulehekül, <http://whc.unesco.org/document/6814> (vaadatud 14. I 2015).

Väljavõtted Viini memorandumist:

Punkt 19: “Igasuguse konserveerimise lähtepunktiks peab olema sügav arusaam *koha* ajaloost, kultuurist ja arhitektuurist. Konserveerimine ei saa tugineda ainult konkreetse *objekti* või *maja* tundmisele. Iga arhitektuurne sekkumine peab tuginema ümbritseva keskkonna tüpoloogilisele ja morfoloogilisele analüüsile.”

Punkt 21: “Linnaplaneerimise, uute hoonete ehitamise ja konserveerimise juures peab vältima pseudoajaloolisi lahendusi, mis ei esita ei tegelikku ajaloolist ega ka kaasaegset arhitektuuri. Üks kultuurikihistus ei tohiks teisi välja tõrjuda, ajalugu peab jääma tervikuna loetavaks. Kõrgem eesmärk on säilitada läbi asjatundlike sekkumiste järjepidevus.”

Punkt 31: “Meeldejääva kuvandi loomisega panustavad linna arengusse võrdselt nii ajalooline hoonestus ja paigad kui ka kaasaegne arhitektuur. Ajaloolise kihistusega arvestav nüüdisarhitektuur võib olla tugevaks konkurentsieeliseks, sest see meelitab uusi elanikke, turiste ja investeringuid. Ajalooline ja kaasaegne arhitektuur üheskoos moodustavad kogukonna jaoks olulise vara, mis peaksid toetama haridust, turismi, puhkuseveetmist ja kindlustama kinnisvarade väärtust.”

Memorandumi punktid suunavad nägema objekte koos neid ümbritseva ajaloolise keskkonnaga ja kohtlema kõiki kihistusi võrdse tähelepanuga. Oluliseks peetakse ajaloolisega hästi sobituvat kaasaegset arhitektuuri.

2.4 Turismi elavdamine

Turumajanduse tingimustes vajab iga suuri investeringuid nõudev projekt tasuvuslikku õigustust - tasuvus ei väljendu siin ainult abstraktsetes väärtustes, vaid ka konkreetselt rahas. Ehitis- ja arheoloogiamälestiste eksponeerimine on tehniliselt keerukas ja kalline ettevõtmine, sestap peab sellel olema ka majanduslik mõõde. Eesti on turismi sihtkohamaana ennast hästi sisse töötnud ja meil käib muuhulgas ka palju kultuurituriste. Kultuuriväärtuste atraktiivselt lahendatud eksponeerimine linnaruumis võiks olla lisaargument, mis linna rohkem külalisi meelitaks.

Seni varjatud olnud kultuuriväärtuslike kihistuste avamine annab neist lähtuvalt uusi võimalusi linna reklaamida. Näiteks Tartu keskaegse kihistuse puhul võiks see tähendada linna reklaamimist põneva tellisgootikaga hansalinnana. Ettevõtjad saaksid hakata müüma keskajateemalisi tooteid ja teenuseid, näiteks erinevad suveniirid, vibulaskmine, pildistamine keskaegsetes kostüümides jne.

3 Kus ja kuidas tuleks eksponeerida?

Käesolevas töös analüüsitavad lahendused on mõeldud rakendamiseks selliste pärandobjektide markeerimisel või eksponeerimisel:

- a) mis on hävinud;
- b) mille säilinud osad on varjatud hilisemate juurdeehituste poolt;
- c) mille säilinud osad on mattunud pinnasesse.

Kriteeriumid, millele lahendused/meetodid peaksid vastama on järgmised:

- lahendus tagab pärandobjektidele sobivad tingimused edasiseks säilimiseks, ei kiirenda objekti loomulikku vananemisprotsessi;
- sobitub visuaalselt kaasaegsesse linnaruumi, arvestab olemasolevate ehitiste ja infrastruktuuriga, soovitatavalt rikastab tänavapilti;
- lahendus on teostatud materjalide ja konstruktsioonidega mis peavad ilmastikule vastu;
- on arusaadavalt tähistatud ja kergesti loetav;
- objekti originaalsubstants on tänapäevastest lisandustest selgelt eristatav;
- pakub vaatajaile ainulaadset harivat kogemust – ajalugu füüsilisel, käega-katsutaval kujul;
- on nii sisult kui vormilt atraktiivne, meelitades uudistama inimesi, kes muidu temaatikast huvitatud pole;
- ühte ajastusse (siin näitena keskaeg) kuuluvad pärandobjektid on tähistatud sarnase kujundusega tunnusmärkidega, nii et juba eemalt lähenedes on võimalik tuvastada millise ajalooperioodi säilmega on tegemist, samuti lihtsustab see linnaruumis orienteerumist neile, kes on mingist kindlast temaatikast huvitatud;

- ühte ajastusse kuuluvad pärandobjektid on seotud spetsiaalsete kaardirakenduste, paberkujul turistikaartide ja linnaruumi paigaldatud kaartidega, lihtsustamaks orienteerumist.

Eesti ajaloolistes linnades on hävinud kultuurimälestiste markeerimine ja eksponeerimine seni toimunud üsna sporaadiliselt. Kuna need lahendused on töömahukad ning nõuavad suuri investeeringuid, siis on Eesti praktikas see alati toimunud mõne suurema linnaruumi rekonstrueerimise projekti raames. Näiteks Tallinnas Tartu maantee läbimurde ehituse ajal leitud Jaani seegi varemed ja nende pärastine eksponeerimine spetsiaalses paviljonis¹⁵ ning Vabaduse väljaku ja Harju tänava rekonstrueerimisel¹⁶ keskaegsete kindlustuste ja hoonestusjoone markeerimine-eksponeerimine. Tartus Rütli ja Küüni tänava rekonstrueerimine¹⁷ ja sellega kaasnenud ulatuslik ajalooliste kihistuste markeerimine ning plaanid eksponeerimiseks.

Kuigi on selge, et iseseisvate ulatuslike projektidena on eksponeerimist keeruline kui mitte võimatu teostada, siis etapiviisiliselt ja süsteemselt planeerides saab seda siiski teha. Markeerimine ja eksponeerimine on suunatud võimalikult laiale publikule, seega on selle planeerimisel võtmetähtsusega objektide paiknemine linnaruumis. Asukohtade valikul tuleks arvestada järgmiste kriteeriumitega:

- objektid asugu olulisemate kõnniteede läheduses, selliselt jäävad need igapäevaselt nähtavaks maksimaalselt laiale publikumile;
- valitud selliselt, et nende vahele saaks rajada spetsiaalse jalutusraja, nii et huvilisel oleks võimalik kõik objektid ühe kindla marsruudi pealt üles leida;
- leida linnaruumis alad kus potentsiaalsete objektide konsentratsioon on kõige suurem – mitmete lähestikku asuvate mälestiste kompleksne eksponeerimine on ligiõmbavam kui üksiku isoleeritud objekti eraldi eksponeerimine;
- leida objektid, mis asuvad suurematel avatud aladel (väljakutel, haljasaladel).

---

15 T. Ojari, Muuseum keset džunglit: Jaani seegi varemetepaviljon Tallinnas. – Maja, Estonian Architectural Review, 2003, nr 4, lk 30–31.

16 Vabaduse väljak on jalakäiatele ja uutele üritustele avatud. – Raepress 21. VIII 2009.

17 Küüni tänav uhkeldab promenaadina. – Tartu Postimees 4. XI 2010.

Hävinud arhitektuurimälestiste eksponeerimist tihedas linnaruumis saab võrrelda kaupade väljapanekuga kaupluse vaateaknal. Kui kauplus asub vähekäidavas tänavas või on suuremate poodide taustal halvasti nähtav, siis inimesed ei jõuagi selleni. Kui kaupluse vaateaknal on väljas mõni üksik väheldane toode, siis see ei kutsu inimesi poodi uudistama. Kui kaupu on väljas piisavalt, aga nende väljapanek on kujundatud igavalt või segaselt, siis inimesed külastavad pigem teisi kauplusi kus eksponeerimine on teostatud professionaalsemalt. Enamasti leidub ajaloolistes linnasüdametes rohkesti nii külluslikult täidetud kaupluste vaateaknaid kui ka kultuuriloolisi vaatamisväärsusi, sestap võib olla kasulik läheneda hävinud arhitektuurimälestiste eksponeerimisele selliselt nagu seda teeb kaupmees oma kaupadega.

4 Tehnilised lahendused

4.1 Mälukivid ja infotahvlid

Tartust pärineb käesoleva töö autori andmetel üks varasemaid katseid Eestis hävinud kultuurimälestisi süstemaatiliselt linnaruumis nähtavale tuua. Insener ja kodu-uurija Johannes Maadla paigaldas 1960. aastatel omal algatusel ning omaenda kulu ja kirjadega nimedega varustatud graniittahvlid linna keskaegsete väravate ja linnamüüritornide asukohtadesse. (ill 5) Mees päästis kunagised vanad kõnniteekivid kivi purustusmasinast ja raius oma koduõuel neile väravate/tornide nimed peale.¹⁸ Tänapäevaks on tahvlitele osalt murukamar peale kasvanud, mõnes kohas on need paigast nihkunud. Kahjuks ei osata neid just sageli märgata.

5. J. Maadla raiutud mälukivi Tartus.

6. Infotahvel Tartus.

18 Linn esitleb vanalinnamüüri koos värava ja torniga. – Tartu Postimees 17. XII 2003.

Teine lihtne ja levinud meetod kadunud mälestiste tähistamiseks on kirjeldavat teksti, skeeme, pilte jms. koondavate infotahvlite paigaldamine objektide asukohtadesse. Tartus alustati 2000. aastate alguses ühtse disainiga alumiiniumtahvlite paigaldamisega mälestiste juurde.¹⁹ (ill 6)

Kaasajal paigaldatakse linnaruumi ka elektroonilisi puuetundliku ekraaniga infotahvleid või infokioskeid. Need suudavad pakkuda korraka rohkem teavet kui konventsionaalsed infotahvlid ning on atraktiivsemad, samad on tundlikud rikete suhtes ja nõuavad väga suurt rahalist investeeringut. Üks selline infokiosk paigaldati 2013. aastal Tallinna siselinnakalmistule.²⁰

Eelised:

- lihtne ja suhteliselt odav teostada;
- nõuab minimaalset hooldust või üldse mitte;
- võimalik palju tekstilist ja pildilist infot edasi anda;
- ei mõjuta ümbritsevat olemasolevat arhitektuuri;
- sobiv teiste markeerimis- ja eksponeerimismeetodite toetamiseks.

Puudused:

- Annab vähe ruumilist informatsiooni;
- Pole atraktiivne/ligitõmbav;
- Kui ei ole elektrooniline lahendus, siis on informatsiooni rohkem kui kahes keeles keeruline ära mahutada;
- Ei võimalda originaalsubstantsi vaadelda ega käega katsuda.

4.2 Markeerimine tänavasillutisel

Eri värvi ja erikujuliste tänavakivide abil hävinud hoonete piirjoonte mahamärkimine on kõige massilisemalt kasutusel olev meetod kadunud ehituspärandi eksponeerimiseks linnaruumis. Pole teada, millal täpselt seda rakendada asuti, kuid Euroopas on see eriti

---

19 Intervjuu Romeo Metsallikuga 23. III 2015 (märkmed autori valduses).

20 Tallinna Siselinn kalmistu infokiosk. – Bink Creations OÜ kodulehekül, <http://www.binkcreations.com/et/portfolio/infokiosk/> (vaadatud 28. XI 2014).

kiiresti levinud alates 1990. aastatest. Tihti on markeeritud koha juures välja pandud makett varemeksisteerinud hoonetest.

Suuremal või vähemal määral on tänavasillutisel markeerimist kasutatud praeguseks juba pea kõigis Eesti ajaloolistes linnades. Nii on **Tallinnas** Vabaduse platsil markeeritud näiteks Harju värava keskaegsed müürid (ill 8), samuti ka rootsiaegsete bastionide müürid. **Tartus** markeeriti möödunud kümnendil Rüütli ja Küüni tänavate ajaloolised hoonestusfronid ning raekoja platsil keskaegne vaekoda, apteek ja kaev (ill 8). **Pärnus** on Martensi väljaku ääres markeeritud Valge torn, ordulossi varemed praeguse keskraamatukogu krundil, nn Rootsi haud ning Jaani kirik Õhtu ja Põhja tn ristmikul. Euroopa suurlinnadest on näiteks **Londoni** linnavalitsuse hoone esisel väljakul markeeritud roomaaegse amfiteatri perimeeter, **Pariisis** Bastille'i kindluse müürid (ill 7), **Berliinis** Lääne- ja Ida-Berliini eraldanud Berliini müür (ill 9).

7. Markeeritud Bastille'i kindlus Pariisis.

8. Markeeritud linnakaev Tartu raekojaplatsil.

Sillutisel markeerimist on Eestis tehtud peamiselt erivärviliste betoonkividega, vähemal määral ka lõhestatud maakividega (Tartu ja Viljandi linnamüür) ning puitprussidega (Tartu Rüütli tänava hoonestusjoon). Neist kõige kindlam, kuid samas ka taustast vähem eristuvam on betoonkividega lahendus. Lõhestatud maakividega markeerimise probleemideks on konarlik pind, mis võib häirida, kui sellest jalgrattaga üle sõita või sellel kotsakingadega kõndida. Samuti on probleemiks hooldus, kuna tänavapuhastusmasinad kipuvad kividevahelist ebaühtlast mörti kiiresti lahti murendama.²¹ Puitprusside kasutamine sillutises

---

21 Intervjuu Romeo Metsallikuga 23. III 2015 (märkmed autori valduses).

pole Eesti kliimatingimustes mõistlik, sest vaatamata spetsiaalsele immutamisele kipuvad need kiiresti mädanema, nagu Tartus Rüütli tänaval võib juba täheldada.

9. Markeeritud Harjuvärava torn Tallinnas.

10. Markeeritud Berliini müür.

Eelised:

- annab kahemõõtmelist ruumilist infot kadunud ehitise põhiplaanist ja pindalast;
- on suhteliselt lihtsalt ja odavalt teostatav;
- enamasti ei nõua hoolduseks suuri kulutusi;
- ei avalda olulist mõju ümbritsevatele olemasolevatele arhitektuurile;
- jätab markeeritud ala tänaval liikumisel vabaks.

Puudused:

- ei anna kolmemõõtmelist ruumilist infot kunagise hoone mahtude, kõrguse, konstruktsioonide kohta;
- võib jääda tavainimesele üsna märkamatuks, eriti kui on lahendatud samatüübiliste kividega nagu ülejäänud tänavasillutiski;
- ei ole atraktiivne, ligitõmbav;
- Ilma toetava infokandjata või maketita ei täida eesmärki ja jääb anonüümseks, võib isegi olla valesti tõlgendatav (Tartus Rüütli tänaval on ratturid arvanud, et ajaloolist hoonestust markeeriv punane kivi tähistab jalgrattateed)²².

4.3 Rekonstrueerimine tänavatasapinnast kõrgemale

²² Intervjuu Romeo Metsallikuga 23. III 2015 (märkmed autori valduses).

Selleks et muuta hävinud pärandobjekt tihedas linnapildis nähtavamaks ja atraktiivsemaks on tänavatasapinnal markeerimise kõrval vanu müüre ka konserveeritud ja rekonstrueeritud. Rekonstrueerimine võib tähendada siinjuures nii originaalmõõtmetes koopia ehitamist kui ka osalist, viitavat rekonstrueerimist, kus eeskätt püütakse anda edasi kolmemõõtmelist ettekujutust kunagisest hoonest minimaalsete vahenditega.

Täiskõrguses on rekonstrueeritud linnamüürijupp **Tartus** Laia tänava ääres (ill 10). Kõrguse määramiseks on kasutatud müüripealse puidust kaitsekäigu tugitalade säilinud pesasid. Siiski ei ole rekonstrueeritud kaitsekäiku ennast, vaid on ehitatud selle asemele kivikatus. Täiskõrguses rekonstrueeritud müürilõik annab meile ehk kõige ehedama visuaalse kogemuse kunagisest rajatisest, kuid detailides võib olla eksitav.

11. Rekonstrueeritud Tartu linnamüür.

12. Osaliselt rekonstrueeritud Viljandi linnamüür.

Viljandis Arkaadia aias nähtavale toodud 75 meetri pikkusest linnamüürilõigust on 28 meetrit rekonstrueeritud umbes 4 m kõrguseni, ülejäänud osa müürist moodustab ühe maakivirea kõrguse astme kahe tänavatasapinna vahele. Ühe kivirea kõrguseni on rekonstrueeritud ka Linnu tänaval Pärimusmuusika aida esise vallikraavi juurest kuni Jaani kirikuni kulgev lõik, sinna on paigaldatud ka istepingid, valgustid ja infotahvlid (ill 11).²³

---

23 Jaani kiriku ees laotakse kive. – Sakala 8. VIII 2012.

13. Osaliselt rekonstrueeritud Viini linnamüür.

14. Osaliselt rekonstrueeritud linnamüür Hertegonbosch'is

Viini vanalinnas Austrias on rekonstrueeritud lõik linnamüüri meetrikõrguseni ja selle ette on paigaldatud massiivne pronksist keskaegse Viini makett (ill 12). Rekonstrueeritud müürilõik on piisavalt madal, et mitte hakata domineerima ümbritseva ajaloolise hoonestuse üle, kuid piisavalt kõrge, et olla nähtav ning anda ruumilist ja konstruktiivset informatsiooni. Hollandi linnas **Hertegonboschis** on müüri napilt maapinnani rekonstrueeritud ja samas kõnnitee kergelt maa alla viidud (ill 13).

Saksamaal **Duisburgis** metroojaama ehitusel leitud keskaegse turuhoone (Alter Markt) jäänustele on ehitatud hoone kunagist silueti markeeriv teraskonstruksioon, mis annab juba kaugelt üsna täpse arusaama, kui suure ning millise kujuga hoonega tegemist oli (ill 14). Lahendus annab maksimaalset ruumilist informatsiooni minimaalsete vahenditega.²⁴

15. Duisburgi keskaegse turuhoone markeerimine.

16. Fotokollaažiga ajaloolist maja imiteeriv klaashoone.

24 Alter Markt. – Duisburgi linna kodulehekül,

http://www.duisburg.de/freizeit/tourismus_freizeit/historisches_persoenlichkeiten/duisburg_fruher/10201010000092742.php (vaadatud 29. XI 2014).

Erandlikku ja innovaatilist lahendust on kasutatud Hollandis **Schijndeli** väikelinnas. Linna südames kiriku ja raekojaplatsi vahel oli II maailmasõjas purustatud ajalooline hoone, mille asemele arhitektid projekteerisid vana farmihoonet imiteeriva klaasmahu (ill 15). Klaasmaht järgib ajaloolise hoone kaju ning sellele on spetsiaalses trükitehnikas kantud elusuurune fotokollaaž, mis loob illusiooni ajaloolisest tellisseinade ja õlgkatusega hoonest. Klaasmahu sees asuvad ruumid restoranile, poodidele ja büroodele.²⁵

Eelised:

- annab palju ruumilist informatsiooni hävinud hoone konstruktsioonide ja mahtude kohta, mõningal juhul ka kunagise kõrguse kohta;
- on linnapildis nähtav ja atraktiivne;
- muudab objekti nõ käegakatsutavaks;
- rekonstruktsioonile on võimalik lisada sekundaarseid funktsioone (tänavamööbel, turismiatraktsioonid, spordi- või mänguinventar).

Puudused:

- on kallid ehitada ja nõuab regulaarset hooldamist;
- sõltuvalt rekonstruktsiooni ulatusest võib hakata mõjutama (varjama, kahjustama) ümbritsevaid hooned ja/või linnaruumi (takistama normaalseid liikumisteid);
- võib mõjuda eksitavalt, pseudoajalooliselt.

4.4 Eksponeerimine tänavatasapinnast allpool

Arheoloogilise originaalsubstanti eksponeerimine spetsiaalsetes ehitistes, olemasolevate hoonete keldrites või läbi tänavasillutisele paigaldatud klaasekraanide. Ehitisjäänuste säilitamiseks eksponeerimise vältel on vajalikud stabiilselt sobivad tingimused, s.t õige

---

25 Glassfarm by MVRDV. – Dezeen Magazine 17. I 2013, <http://www.dezeen.com/2013/01/17/glass-farm-by-mrvdv/> (vaadatud 29. XI 2014).

niiskusrežiim ja õhuvahetus.

Olemasolevate hoonete keldrites on vanemaid ehituskihistusi eksponeeritud kõige laialdasemalt, sest sobivaid säilitamistingimusi enamasti eraldi looma ei pea. Kui varemeid on eksponeeritud suure külastatavusega hoonetes nagu kaubanduskeskused, maa-alused parklad või reisiterminalid, ka suuremad muuseumid või raamatukogud näiteks, siis jõuab eksponeeritu vajaliku inimhulgani ning on nähtav. Kui on aga eksponeeritud väiksema külastatavusega avalike hoonete keldrites või lausa suletud eramajades, siis teadmine eksponeeritust jääb väikesesse ringi. **Tallinnas** Viru tänaval De la Gardie kaubamaja keldris on eksponeeritud suures mahus keskaegsete hoonete müüre rõivakaupluse interjööris. Kõige suurejoonelisem maa-alustes ruumides ajalooliste müüride eksponeerimine on teostatud Vabaduse väljaku aluses parklas (ill 16). **Tartus** on eksponeeritud keskaegse hoone keldrit Rüütli tn 15 Eesti Spordimuuseumi ruumides²⁶ ning veel ühte keskaegset keldrit koos kerishüpokaustahjuga Lutsu tn 2 Mänguasjamuuseumi Teatrikodu ruumides.²⁷ Hiljuti valminud uues **Pärnu** linnamuuseumis on klaaspõranda all eksponeeritud ehituse ajal ilmsiks tulnud Jõevärava varemed (ill 17).

17. Bastionimüüride eksponeerimine autoparklas.

18. Jõevärava vundamendid Pärnu linnamuuseumis.

Tallinnas Tartu maantee läbimurde ehitusel leiti keskaegse Jaani seegi hoonete vundamendid,

---

26 R. Metsallik, Keskaegne tellishoone Rüütli tänaval. – Tartu Kultuuriväärtusega asjade- ja mälestiste register, jrk 20, https://www.tartu.ee/index.php?page_id=1443&lang_id=4&menu_id=6&lotus_url=/muinsus.nsf/40b2195a6b1d2f4bc225686b00494c19/7429aaf162869d75c22568bd0045ce6c?OpenDocument (vaadatud 10. XI 2014).

27 Ruum keskaegsest elamust. – Tartu Mänguasjamuuseumi Teatrikodu lehekül, http://www.teatrikodu.ee/et/teatrinukkude_muuseu/ruum_keskaegsest_ela (vaadatud 16. I 2015).

mille eksponeerimiseks ehitati otse magistraali kõrvale spetsiaalne eksponeerimispaviljon, selle eksponaate näeb läbi klaasist seinte ka siis kui paviljon ise avatud pole (ill 18). Väljakaevatud müüridele ja luustikele on lisatud vaatamiseks ka kõik muud leiud koos nende ajalugu tutvustavate tekstidega.

19. Paviljon Jaani seegi varemete eksponeerimiseks.

20. Paviljon Aachenis.

Sarnaseid spetsiaalselt arheoloogilise materjali eksponeerimiseks loodud ehitisi leiab ka mujalt Euroopast. Üks selline asub **Aachenis** Saksamaal, keset populaarset Elisen Gardeni haljasala (ill 19). Paviljonis on eksponeeritud korraga viit ajaloolist kihistust alustades eelroomaaegsega ja lõpetades hiliskeskajaga. Arhitektuurilt on see täiesti läbipaistev ja õhuline, pakkudes samas sobivaid säilimistingimusi arheoloogilisele substantstile.²⁸ Hollandis **Hertegonbosch'is** on eksponeeritud varauusaegseid kindlustusi ja kahureid selleks moodsa arhitektuuri võtetega ehitatud ja bastioni meenutavas paviljonis. Hoone näeb väga efektne välja ja viitab samas otseselt sisule (ill 20, ill 21).

---

28 A. Taylor-Hochberg, Show Case: Archaeological Pavilion by Kadawittfeldarchitektur. – Archinect 7. II 2014, <http://archinect.com/features/article/92938847/showcase-archaeological-pavilion-by-kadawittfeldarchitektur> (vaadatud 29. XI 2014).

21. Bastionile viitav paviljon.

22. Tornijäänused paviljoni sees.

Ka läbi tänavasillutisele paigaldatud klaasekraani eksponeerimist on Eestis proovitud. Tallinnas Vabaduse väljakul on niimoodi nähtavale toodud Harju värava keskaegsed müürid (ill 22 ja 23). Kuivõrd selline lahendus lubab klaasekraanil kõndimist ja horisontaalne klaasipind paratamatult kogub mustust ning sademeid, siis nõuab see igapäevast hooldust ja turvamist. Vabaduse väljaku klaasekraani on kahjuks juba lugematu arv kordi katki hüpatud ning pidevalt on mustus sellel nii suure kontsentratsiooniga, et klaas muutub läbipaistmatuks. Sarnast klaasekraan-lahendust taheti paigaldada ka Tartusse Küüni tänavale, rahapuudusel jäi see teostamata.

23./24. Klaasekraan Harju tänava alguses.

Eelised:

- originaalsubstantsi ehedal kujul, ilma lisandusteta eksponeerimine;
- ei mõjuta suuremal määral ümbritsevat linnaruumi (v.a. paviljonid);

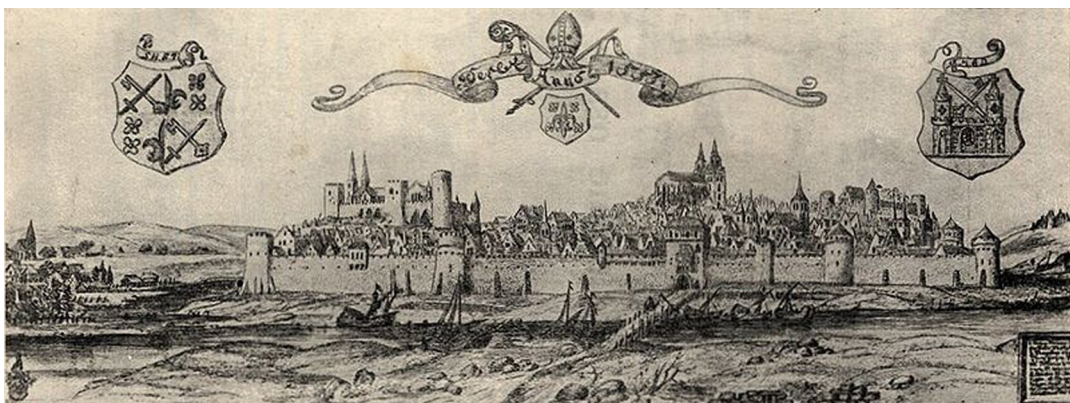
- annab oluliselt rohkem ruumilist ja konstruktsioonilist informatsiooni kui sillutisel markeerimine;
- kui paikneb otse tänaval või suure külastatavusega avalikus hoones, siis on nähtav;
- kui on eksponeeritud põnevaid konstruktsioone suures mastaabis, siis on atraktiivne.

Puudused:

- kallis rajada, nõuab igapäevast hooldust ja ülalpidamiskulusid;
- kui asub piiratud juurdepääsuga hoones, siis on vähenähtav;
- kui on eksponeeritud väikest ühetaolist fragmenti, siis ei pruugi olla atraktiivne ega õigusta ennast.

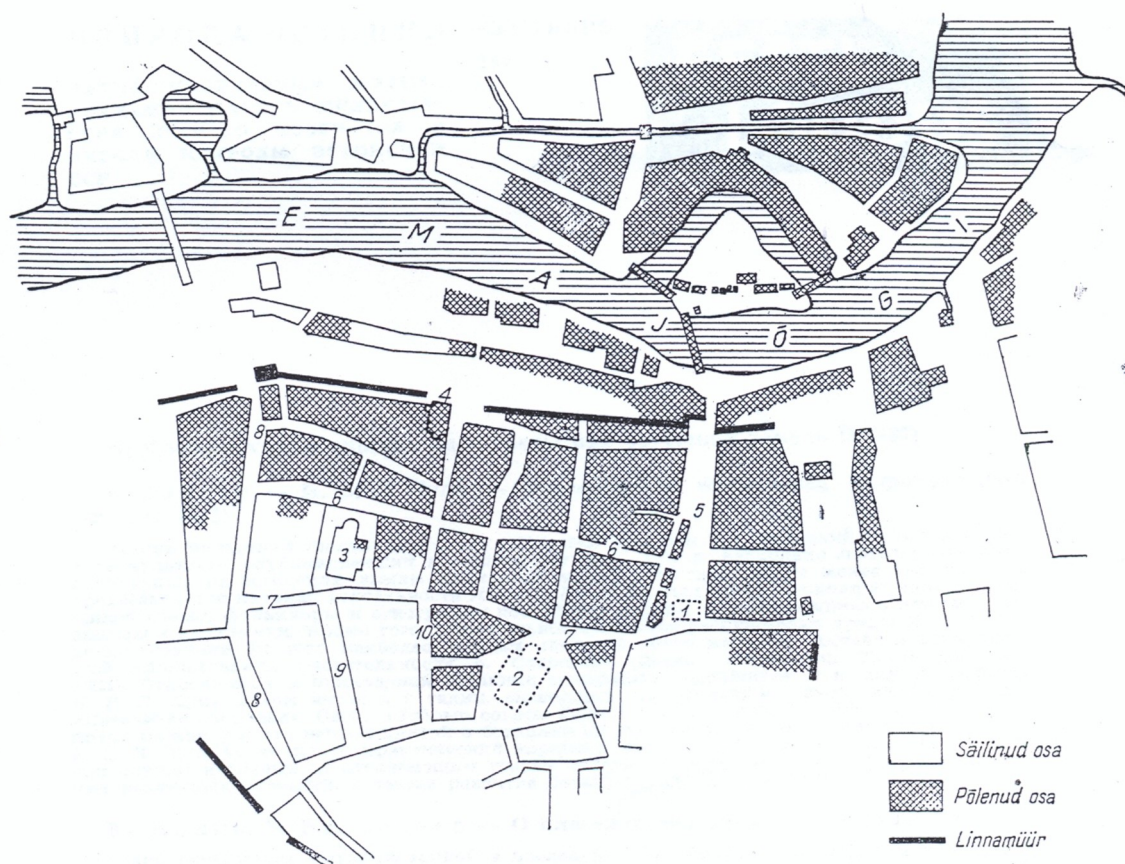
5 Keskaegse kihistuse tähendus Tartus

Euroopa linnad on erilised oma tüseda kultuurikihi tõttu. Väga paljusid neist on inimene järjepidevalt ehitanud enam kui 500 või koguni kauem kui 1000 aastat. Seda on tõepoolest palju, kui arvestada, et nn Uues maailmas hakkasid olulisemad linnad välja kujunema alles 18. ja 19. sajandil. Sageli hävinud suurtes tulekahjudes ja sõdades, on Euroopa ajaloolisi linnu hämmastava järjekindlusega uuesti ja uuesti ülesehitatud. Aastasadade jooksul eri põlvkondade poolt loodud identiteet on sedavõrd tugev, et ka suurimad apokalüpsised pole nende linnade kujunemislugu lõpetanud. Tartu on üks selliseid visalt püsima jäänud vanasid linnasid, mille elanikud on pidanud nägema palju hävingut, kuid mis sellele vaatamata Emajõe kallastel tänini püsib.

25. Tartu siluett 1553. aastal.

Pärast ristisõdijate vallutust, aastatel 1224–1558 oli Tartu piiskopiriigi keskus, linnaõigused saadi enne 1262. aastat, täpne daatum pole teada.²⁹ Liivi sõjaga algas hävitav sõdadeperiood, mil võim vahetus kaheksal korral (1558–1708). Sõdadele järgnes umbes 200 aastat tsaaririigi koosseisus olemist, kuid selle aja sisse jääb ka üks linna järjepidevat arengut kõige enam mõjutanud sündmus - 1775. aasta suurtulekahju. 20. sajandi vältel vahetus Tartus võim seitsmel korral, Teises maailmasõjas hävis suur osa 1775. aasta tulekahjijärgselt ülesehitatud linnast.

1775. a. tulekahju hävitustöö Tartus.

1 – raekoda, 2 – Maarja kirik, 3 – Jaani kirik, 4 – Vene kirik, 5 – Suurturg (Nõukogude väljak),
6 – Rütli (21. Juuni) tn., 7 – Püha Jaani tn. ja Krämerstrasse (Ülikooli tn.), 8 – Lai (Mitsurini)
tn., 9 – Lutsu (Võimla) tn., 10 – Väikese Gildi (H. Abovjani) tn.

26. 1775. aasta tulekahju, mis hävitas suure osa linnast.

334 aasta vältel, mil Tartu kuulus keskaegse piiskopiriigi koosseisu, arenes sellest üks Vana-

²⁹ Tartu linnaõiguste esmamainimine. – Histrodamus kodulehekül, <http://histrodamus.ee/?>

[event=Show_event_popup&event_id=1629&width=670&height=430&TB_iframe=true&modal=true&lang=est](http://histrodamus.ee/?event=Show_event_popup&event_id=1629&width=670&height=430&TB_iframe=true&modal=true&lang=est). (vaadatud 18. XI 2014).

Liivimaa rikkamaid kaubalinnu, mille majanduslik baas seisnes vahendajarolli võtmises Vene vürstiriikide läänesuunalises kaubanduses.

Tartu oli elanike arvult kolme suurima Vana-Liivimaa linna (Riia, Tallinn, Tartu) hulgas. Kogupindalalt oli linnamüüri ümbritsetud ala isegi suurem kui Riia oma.³⁰ Kui üheltpoolt oli keskaegse Tartu puhul tegemist ärksa kaubanduslinnaga, siis teisalt oli see tõeline kirikute linn. Toomemäel, all-linnas ja linnasarases oli kokku üle tosina kiriku ja kabeli, lisaks neli kloostrit.³¹ Tartu Toomkirik oli omal ajal Baltimaade suurim sakraalehitis. Jaani kirik paistab oma ainulaadsete terrakotaskulptuuridega silma kogu maailmas.

Geopoliitiliselt oli Tartu mõjuka hansalinnade liidu liige. Vana-Liivimaa linnadest olid Tartul kõige tihedamad sidemed Lüübekiga. Jaani kirikus asus Lüübeki kabel, mis võib vihjata Lüübeki kaupmeeste pidevale kohalolule linnas. Pole välistatud et Lüübek osales ka Tartu linnamüüri ehituse finantseerimises.³² Teada on fakt vene kaupmeeste pidevast kohalolust Tartus, pihkvalastele ja novgorodlastele ehitati siia koguni kaks eraldi õigeuskirikut. Neil oli eraldi kaubahoov ja põhjapool Emajõge asus venelastega asustatud eeslinn.³³

Jõukus väljendus linna arhitektuurilises ilmes. Arheoloogid on Tartu keskaegseid ehitusjäänuseid analüüsides jõudnud järeldusele, et kui linna kujunemise algperioodil 13. – 14. sajandi I poolel olid Tartu profaanehitised ja teestik valdavalt puidust, siis alates 14. sajandi II poolest mindi üle kiviehitistele ja munakivisillutisele.³⁴ Umbes samal perioodil valmis kivist linnamüür oma lõplikus pikkuses. Ettekujutuse keskaegsest Tartust annavad mõned ajastu reisikirjeldused. Prantslane Ghillebert de Lannoy kirjeldab 1413. aastal Tartut kui “väga ilusat väikest linna”. 1438. aastast pärineb ulatuslikum kirjeldus, kus vene metropoliidi Isodorose kaaskonda kuuluv tundmatu suzdallane kiidab linna toredaid kivist

---

30 K. Alttoa, Tartu keskaegsetest kaitsemüüridest ja peamisest muinasteest. – Tartu arheoloogiast ja vanemast ehitusloost. Peatoim Heiki Valk. Tartu: Tartu Ülikool, 1995, lk 142.

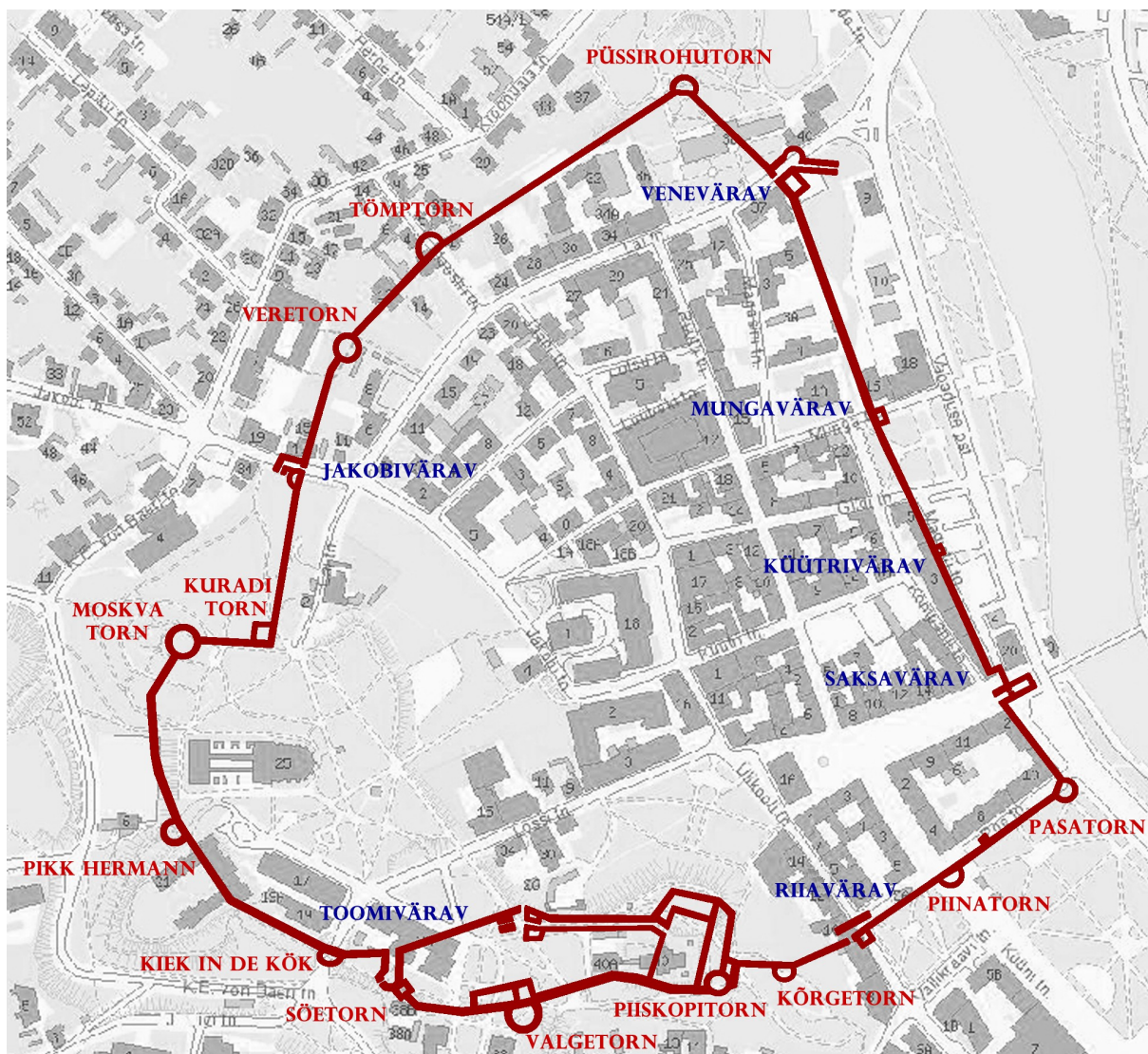
31 K. Alttoa, Kloostritest keskaegses Tartus. – Ajalooline Ajakiri, 2008, nr 4 (126), lk 295–316.

32 K. Alttoa, Tartu keskaegsetest kaitsemüüridest ja peamisest muinasteest. – Tartu arheoloogiast ja vanemast ehitusloost. Peatoim Heiki Valk. Tartu: Tartu Ülikool, 1995, lk 141.

33 M. Laidre, Dorpat 1558-1708 – Linn väe ja vaenu vahel. Tallinn: Argo, 2008, lk 21.

34 R. Metsallik, Tartu arheoloogilisest uurimisest. – Tartu arheoloogiast ja vanemast ehitusloost. Peatoim Heiki Valk. Tartu: Tartu Ülikool, 1995, lk 30.

hooneid, mille hulgas on palju kirikuid ja suuri kloostrid. Kirjeldusest selgub et Tartu on 15. sajandi alguseks kaunilt kindluslinnana välja ehitatud. 1582. aastal kirjutas Poola suurskantsler Jan Zamoyski oma kuningale Tartu kohta järgmist: “Ka linn ise pole väike ja näitab nii oma avalike kui eraehitiste kujuga küllaldaselt, et tal pole olnud vähe rikkusi. Tartu on väiksem kui meie Torun, kõik majad on tugevasti müüritud, sarnaselt Toruniga ei ole siin ühtegi puuhoonet”.³⁵

27. Tartu linnamüüri väravad ja tornid.

Linna kaitses 2,1 km pikkune linnamüür ühes tornide ja väravatega, torne ja väravaid võis kokku olla 27. Üleval Toomemäel asus piiskopilinnus, mis oli liigendatud kaheks sillaga

35 N. Raid, Tartu vanimad linnamüüri-sisesed tänavad. – Tartu arheoloogiast ja vanemast ehitusloost. Peatoim H. Valk. Tartu: Tartu Ülikool, 1995, lk 129.

eraldatud osaks - eeslinnuseks ja pealinnuseks. Linnakindlustusi raamisid veetõketena Emajõgi, mitmed tiigid ja vallikraavid.³⁶

Tartu toimimine linnalise asulana ja linnaõigus kui juriidiline alus sellele pärinevad keskajast. Kuigi muinasaegse asulakohana on Tartu eksisteerinud juba varem, saab selle linnaline struktuur oma alguse just keskajal kui sakslastest kaupmehed siia püsivalt elama asuvad. Tartu kuulumus Hansalinnade liitu, tähtis geopoliitiline positsioon kaubanduses Vene vürstiriikidega ja tõsiasi et Tartu kuulus Vana-Liivimaa kolme suurima linna hulka (Riia, Tallinn, Tartu) kinnitab selle linna tähtsust kogu piirkonnas keskaja perioodil.

Eelpool toodust võib järeldada, et Tartu kujunemisloos on keskajal märgiline koht. Keskaegne Tartu on olnud nii oma sakraal-, profaan- kui militaararhitektuuri poolest suursugune, kahjuks on sellest väga vähe meie ajani säilinud. Seda enam tuleks säilinud substantsi väärtustada ja esile tuua. Ajaloolist pärandit saab kõige paremini kaitsta, kui selle olemasolu ja väärtused võimalikult paljude teadvusesse jõuab. Tänapäeval kangastub kohalikele ning linna külalistele seoses Tartu keskajaga heal juhul Jaani kirik ja Toomkiriku varemed, kõik muu on vaataja silmade eest peidus.

6 Objektide kaardistus ja seisukord

Tartu keskaegne kihistus on valdavalt säilinud maa-aluse arheoloogilise substantsina, maapi nnal säilinud objekte või nende katkeid saab üles lugeda ühe käe sõrmedel. See eest maa-all säilinud ehituslik substants on rikkalik. Tartu linnaarheoloogi Romeo Metsalliku sõnul ongi linna stratigraafiliseks eripäraks see, et kaevamistel ilmub maa seest puhtakujuline keskaegne kihistus.³⁷ 1704. aastal õhkisid venelased praktiliselt kogu linna, pärast Põhjasõda olid Tartus mõnda aega ainult puitehitised ja kui 18. sajandi II poolel hakati üles ehitama kivihoonestusega varaklassitsistlikku Tartut, siis seda ei tehtud otse vanade vundamentide peale vaid varemetele laotati esmalt tugev täitepinnasekiht.³⁸ Tänavatestruktuur jäi endiseks,

---

36 K. Altoa, Tartu keskaegsetest kaitsemüüridest ja peamisest muinasteest. – Tartu arheoloogiast ja vanemast ehitusloost. Peatoim Heiki Valk. Tartu: Tartu Ülikool, 1995, lk 142.

37 Intervjuu Romeo Metsallikuga 23. III 2015 (märkmed autori valduses).

38 R. Pullat, Kreisi- ja ülikoolilinnana XIX sajandi keskpaigani. – Koguteos Tartu Ajalugu. Koostaja R. Pullat.

kuna keskaegsel Tartul oli reeglipärane tänavatevõrk enam-vähem täisnurksete kvartalite ja sirgete tänavatega, mis sobis hästi ka klassitsismi ajastu linnale. Suurimaks muutuseks tänavastruktuuris oli Rüütli tänava õgvendamine, mida planeeriti juba Rootsi ajal.³⁹ Tartu vanalinna tuumik on kaetud tiheda hoonestusega, mistõttu paremad võimalused eksponeerimiseks ja markeerimiseks on pigem selle äärealadel, kus leidub rohkem avatud ruumi väljakute ning haljasalade näol. Teise maailmasõja purustuste järgselt on Tartu vanalinnale ja selle ümbrusele olnud iseloomulik haljasalade rohkus, mis rajati tasandatud varemeteväljadele. Tartu linnasüdame odavast nõukogudeaegsest massehitusest puhtana hoidmise eest omab suuri teeneid kunagine legendaarne linna peaarhitekt Arnold Matteus.⁴⁰ Lähitulevikus plaanitakse aga suur osa neist haljasaladest hoonestada, konkreetselt endise kaubahoovi haljasala ning osaliselt ka Emajõe vasakkalda haljasalad. Sestap on just praegu paras aeg mõelda, kas neil aladel saaks hävinud kihistusi eksponeerida. Säilinud objektikatketete ja arheoloogiliste leidude kaardistamisel selgus, et oluline osa meile teadaolevatest keskaegsetest objektidest paiknebki just vanalinna äärealadel. Võttes arvesse nende kontsentratsiooni, lähtudes üksikutest müürijuppidest, mis on veel maapinnal säilinud ning tähtsamaid vanalinna sisenevaid liikumisteid, moodustus vanalinna äärealadele 4 suuremat piirkonda, mis omaksid keskaegse kihistuse eksponeerimisel suurimat potentsiaali.

Objektide grupp A: Barclay platsi ja endise kaubahoovi haljasalaga külgnev territoorium Ülikooli tänava ning jõe vahel millega liitub Kүүini tänav koos Raekojaplatsiga.

Objektide grupp B: Endise Müürivahe tänava territoorium Munga tänavast alates kuni Laia tänavani ning botaanikaaed.

Objektide grupp C: Kesklinnakooli tagune ala millega liitub Toomemäe loodenõlv alates Jakobi tänava joonelt kuni Toomkirikuni.

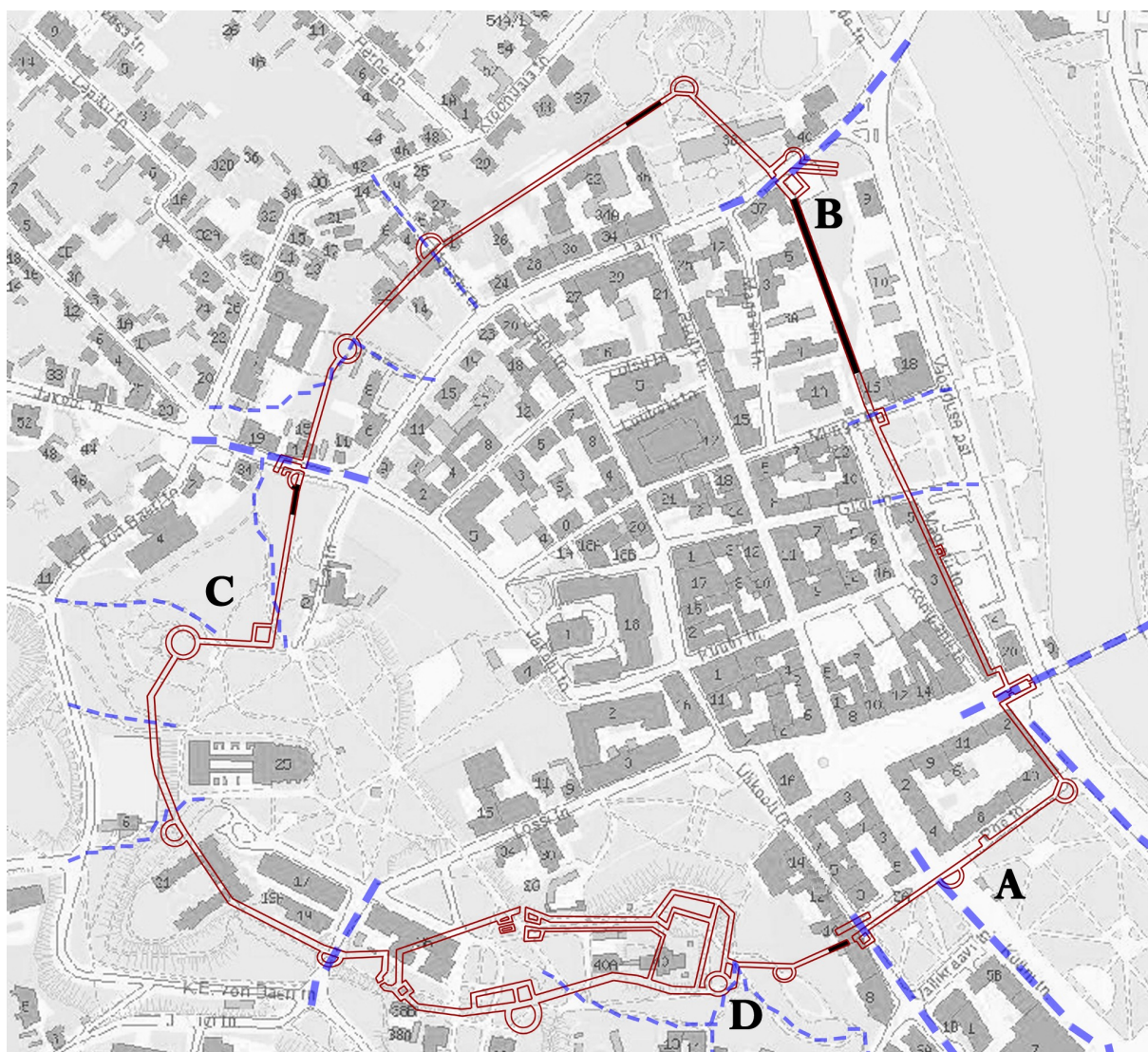
Objektide grupp D: Tähetorni ümbrus kuni Toomemäe Ülikooli tänavaga külgneva nõlvani.

Tallinn: Eesti Raamat, 1980, lk 132.

39 L. Hansar, Linnast muinsuskaitsealaks. Linnaehituslike struktuuride muutused Eesti väikelinnades 13. – 20. sajandil (doktoritöö). – Tallinn: Eesti Kunstiakadeemia, 2010, lk 68–69.

40 T. Kimmel, Kas Tartu häbeneb end? – Linnamuuseumi aastaraamat 2010, lk 85–86.

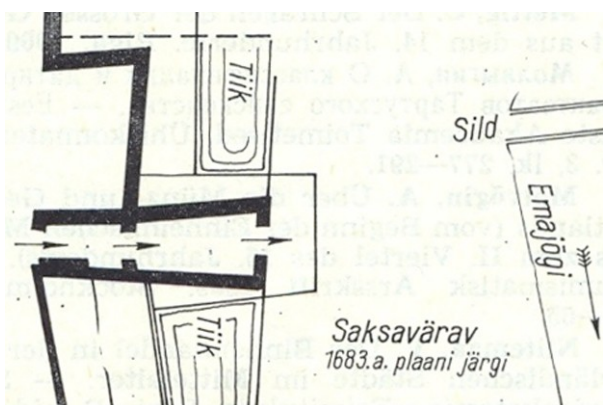
28. Eksponeerimispotentsiaaliga alad. Katkendlikud jooned tähistavad peamisi vanalinna sisenevaid liikumisteid. Mustad lõigud linnamüüris on siiani maapinnal nähtavana säilinud müürijupid.

Siduva elemendina nelja piirkonna vahel võiks toimida kunagise linnamüüri trajektoor, mille kulgemist tuleks markeerida katkematu linna ümbritseva jalutus- ja jooksurajaga. Kindlasti ei ole võimalik sellist rada rajada 100% ulatuses täpselt linnamüüri kohale, sest seda katkestavad hooned ja erakrundid, küll aga saab seda teha väiksemate kõrvalekallete ning ümberpõigetega.

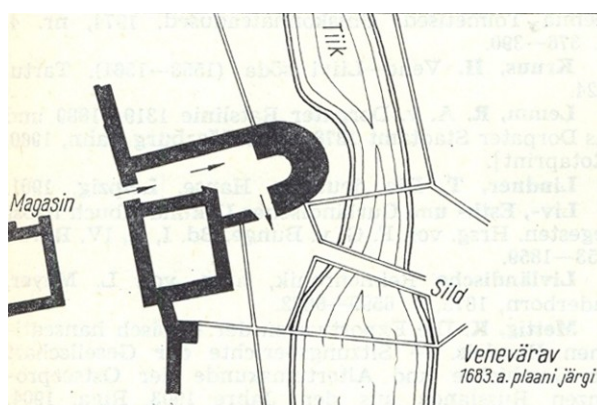
Linnamüüriga saab fikseerida keskaegse Tartu suuruse, paiknemise ja piirid. Ehitisetüübina on see kirikute kõrval kõige otsesemalt keskajale viitav. Linnamüüri kui rajatise mastaapsus, militaarne funktsioon, arhitektuurne mitmekesisus rohkete tornide/värvate ja erinevate

müüriõikude näol teevad sellest atraktiivse objekti. Olles Tartu vapil tooniandvaks elemendiks on sellel linna seisukohalt juba sümboolne väärtus. Tartu linnamüür oli 2,145 km pikk, selles asus 27 torni (9 neist väravatega).⁴¹ Nagu enamik linnamüüridest, ehitati ka Tartu oma mitmes järgus, alustades 14. sajandi I poolel.

Osalt on müüride vundamendid laotud ilma mördita: piiskopilinnuse, Kuraditorni, Jakobi värava ja Poe tänava müüriõigu vundamendid. Osalt on vundamendikivide vahed täidetud pinnasega. Müüriõikude paksused varieeruvad: 1,7–2 m linnamüüri põhjaküljel, 2–2,4 idaküljel, 2–2,9 lõunaküljel. Senikaevatud tornide müüripaksused varieeruvad samuti: 1,9 – 3,5 m Valgetornil; 2,17 m Jakobivärava tornil; 2 m Pimetornil; 4,5 m Venevärava eesväraval; 2,3 m Pasatornil. Ka Saksavärava väljakaevamistel 1930ndatel täheldati massiivseid kive ning tugevat mörti.⁴² Mõnede paksemate müüride paksus, nagu Vene värava eesvärav ja Moskva torn, viitab et need on hilisemad ehitused, mis pidid vastu pidama juba arenenud tulirelvadele.⁴³

29. Saksa värava põhiplaan 1683. a. plaani järgi.

30. Vene värava põhiplaan 1683. a. plaani järgi.

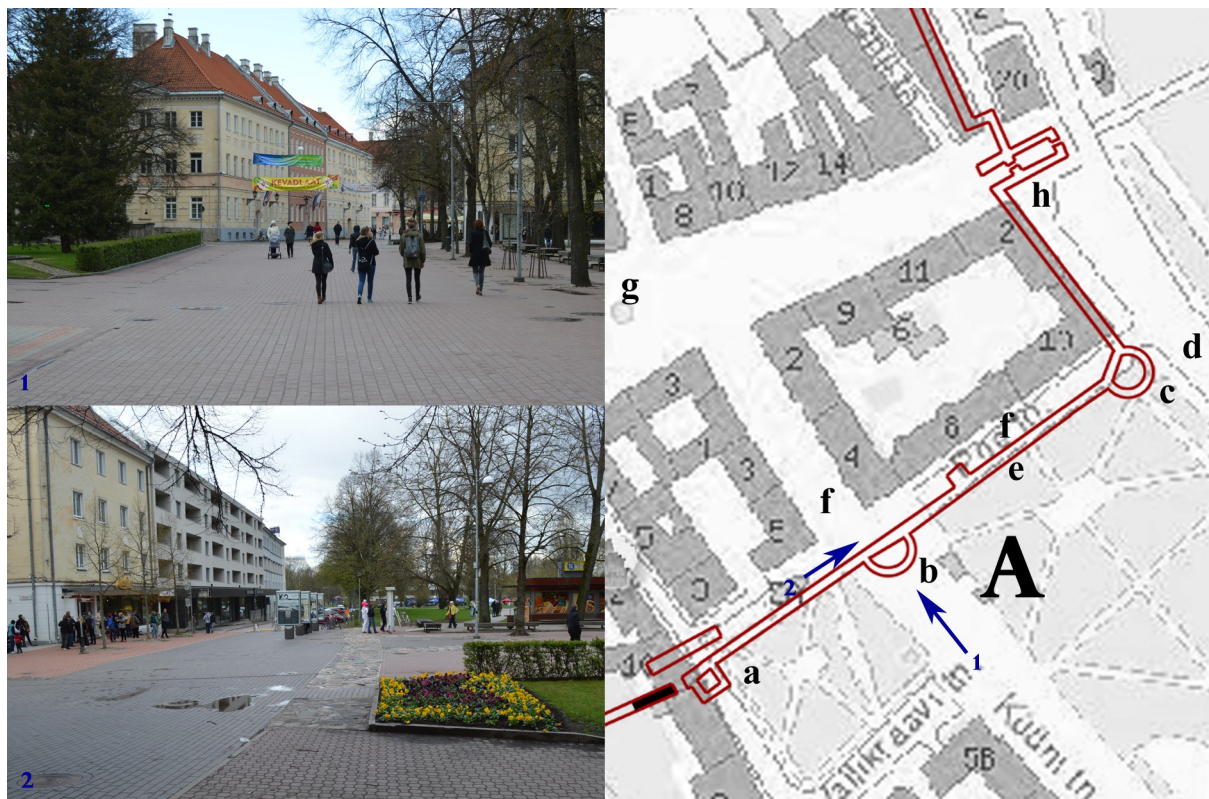
41 R. Bernotas, Medieval Town Wall of Tartu in the Light of Recent Research. – Estonian Journal of Archaeology 2011, Vol 15 (1), lk 57.

42 Samas, lk 64.

43 Samas, lk 66.

Objektide grupp A: Riia värav (a), Piinatorn (b), Pasatorn (c), Pasaveski (d), linnamüür (e), keskaegne hoonestus Küüni ja Poe tänavate kohal (f), keskaegsete raekoja, vaekoja, apteegi asukohad (g), Saksa värav (h).

31. Ala A objektid koos vaadetega Küüni ja Poe tänava nurgal.

Olulisemad jalakäijate ühenduste Tartu kesklinna ja vanalinna vahel kulgevad mööda Ülikooli ning Küüni tänavaid. Nendega ristuvad kaks jõe poole laskuvat liikumistelge, raekojaplats ning Poe tänav, millel asub terve rida keskaegse kihistuse objekte. Poe tänava joon on ühtlasi Tartu vanalinna mõtteline värav. Oodates vanalinna sisenejalt ka keskaegse kihistuse märkamist, tuleks sellel sihil teha säilinud arheoloogiline substants maksimaalselt nähtavaks. Sihiga külgnevad haljasalad ja Tartu promenaadtänav – Küüni tänav, mis loovad head eeltingimused vaadeldavuseks. Raekojaplats on vanalinna süda, siin on avarust, kuid eksponeerimiseks piiratud võimalused sest esindusväljaku üldmulje peab säilima muutumatuna.

Poe tänava sihil läbiuuritud keskaegne kihistus sisaldab nii kaitserajatisi kui elamute ja

tänavate säilmeid.⁴⁴ Sealses linnamüüri lõigus, mis pinnases on säilinud kuni 1,5 meetri kõrgusena, asusid nelinurkse torni ja tugeva ringikujulise vanglaehitisega Riia värav, poolringikujulise põhiplaaniga Piinatorn ning Pasatorn, mille kõrval asus vallikraavi ülespaisutatud veest energiat saanud Pasaveski.⁴⁵

Poe tänava jõepoolsest lõigust leiti 2006. aastal kanalisatsioonitrassi rekonstrueerimise käigus 15. sajandist pärinev munakivisillutis, keskaegsete elamute alusmüürid ning jäätmekastid.⁴⁶

Küüni tänava rekonstrueerimisele eelnenud väljakaevamistel 2009. aastal leiti rootsiaegsete ja Põhjasõjajärgsete hoonejäänuste kõrval ka keskaegseid müüre koos hästi väljajoonistuvate lävepakkude, nišside, ukse- ning aknaavadega. Leitud plaaniti tollal klaasist vaateakna rajamisega eksponeerida, kuid see jäi teostamata. Olulise sammuna teostati Küüni tänaval ajalooliste hoonetusfrontide markeerimine tänavasillusel. Lahenduses kasutati erivärvilisi graniitkive ning puitprusse.⁴⁷

Raekoja platsil (endise nimega Suurturul) asusid ühes keskaegse raehoonega olulisematest ühiskondlikest hoonetest veel linnaapteek ja vaekoda, mis mõlemad on 2005. aastal raekojaplatsi rekonstrueerimise käigus markeeritud. Keskaegne raekojahoone ise asus veidi praegusest hoonest lõunasuunas ja selle kunagine asukoht on tähistamata. Tartu üks peavärvaid, Saksa värav, asus raekojaplatsi jõepoolses otsas, selle juurest viis tee Tallinna ning Narva. Mõnedel andmetel kujutab Tartu vapil olev kahe torniga avatud värav just keskaegset Saksa väravat.⁴⁸ See koosnes kolmest tornist – kahest ümmargusest eestornist ja nelinurksest väravatornist. Torustike kaevamisel 2004. aastal tuli maa seest välja kuni 2

---

44 O. Freymuth, Tartu välisilme kujunemine. – Koguteos Tartu. Tartu linnauurimise toimkonna toimetatud. Tartu: Tartu linna väljaanne, 1927, lk 5.

45 E. Heinloo, Küüni tänava rekonstrueerimise II etapi käigus teostatud arheoloogilised uuringud 2010. aastal. Uurimistööde aruanne. Tartu, 2012. Käsikiri Tartu Linnamuuseumis.

46 A. Tvauri, Archaeological investigations in Tartu and Vorbuse settlement. – Arheoloogilised välitööd Eestis. Tallinn: Muinsuskaitse amet, 2006, lk 167–182.

47 E. Heinloo ja R. Vissak, Küüni tänava rekonstrueerimise käigus toimunud arheoloogiline järelvalve 2009. aastal. Järelevalve aruanne. Tartu, 2010. Käsikiri Tartu Linnamuuseumis.

48 K. Kroon, Käsü Hansu aegne Tartu Rootsi Kuninglikus Armeemuuseumis. – Horisont 2012, nr 4, lk 12–14.

meetri kõrgune Saksa värava müüriosa.⁴⁹

Objektide grupp B: Dominiiklaste Maarja-Magdaleena klooster ja kloostrikirik (a), Munga värav (b), linnamüüri lõik koos Müürivahe tänavaga (c), Pühavaimu kirik ja naistertsiaaride Püha Clara klooster (d), Vene värav (e), Püha Georgi kirik (f), Püssirohutorn (g), linnamüüri lõik botaanikaaias (h).

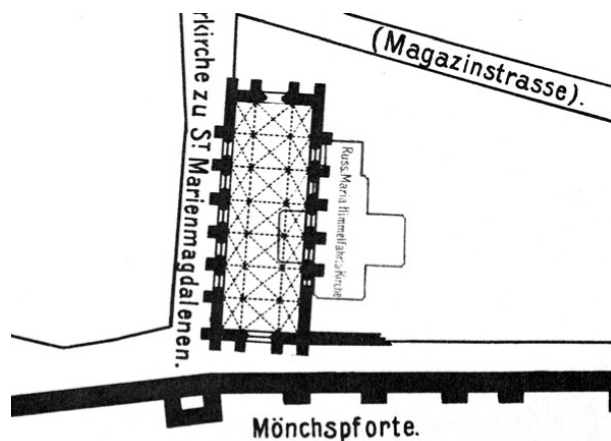
32. Ala B objektid koos vaadetega Laia tänava otsas ja botaanikaaias.

Munga ja Laia tänavate vahele jäävas lõigus on linnamüür meie ajani kõige paremini säilinud, kuna see oli kasutuses kruntidevahelise piirina. Selles piirkonnas on Tartu linnavalitsus rahaliselt toetanud keskaegsete müüride konserveerimist ning markeerimist, plaanitud on taastada munakivisillutisega Müürivahe tänav kui keskaegsusega turistide meelitav atraktsioon.⁵⁰ Vahetult linnamüüri külgnivad kahe olulise keskaegse sakraalhitise jäänused, dominiiklaste klooster ning Pühavaimu kirik. Mitu huvitavat keskaegset objekti

49 Kaevetööd avasid linna keskaegse peavärava. – Tartu Postimees 27. IX 2004.

50 Intervjuu Romeo Metsallikuga 23. III 2015 (märkmed autori valduses). Osa linnamüürist saab tänavu katuse alla. – Tartu Postimees 21. IX 2004.

leidub ka üle Laia tänava botanikaaija territooriumil, mis oleks sobiv keskkond varemete eksponeerimiseks.

33. Dominiiklaste kloostrikiriku asetus R. Otto järgi.

Dominiiklaste kloostrikirik asus praeguse Uspenski kiriku ning Munga tänava vahel. Tegemist oli ristkülikukujulise põhiplaaniga ilma koorita kolmelöövilise seitsme traveega ehitisega, mida väljast toestasid kontraforsid.⁵¹ Kloostrihooned ise jäid tõenäoliselt kirikust põhja poole, täpsemad andmed puuduvad. Peale reformatsiooni oli kirikuhoone kasutuses linna arsenalina.⁵²

Madalale ja soisele linna Emajõe-äärsele küljele ehitati linnamüür paljude uurijate arvates kõige hiljem, täpset ehitusaega pole suudetud seni dateerida. Müürid on laotud maakividest, mille vahele on täiteks pandud terveid telliseid, tellisetükke ja ka paekive. Vaadeldavas lõigus on säilinud maapealsena umbes 130 m pikkune, 2 m paksune ja kuni 5 m kõrgune müür. See on kõige pikem ja kõrgem senini säilinud linnamüüri lõik Tartus. 5 m kõrgune on sellest 40 meetri pikkune osa, mille ladus üles ja kattis munk-nunn kivikatusega restaureerimisettevõtte Wunibald Ehitus OÜ aastatel 1999–2004.⁵³ Laia ja Munga tänavate vahelise müüri lõigu otstes paiknesid keskajal 2 tornidega väravat: Vene värav ja väike nelinurkse torniga Munga värav.

51 K. Altoa, Kloostritest keskaegses Tartus. – Ajalooline Ajakiri 2008, nr 4 (126), lk 302-305.

52 R. Metsallik, Dominiiklaste kloostrikiriku asukoht. – Tartu Kultuuriväärtusega asjade- ja mälestiste register, jrk 21, http://www.tartu.ee/page_id=1443&lang_id=1&lotus_url=http://info.raad.tartu.ee/muinsus.nsf/0/1EE14A24504A0392C22568BE00323DA7 (vaadatud 22. I 2015).

53 Osa linnamüürist saab tänava katuse alla.– Tartu Postimees 21. IX 2004.

Vene väravat läbis juba muinasajast kasutuses olnud põhja-lõuna sihiline maantee, mille Tartu sisene lõik kulges mööda tänast Laia tänavat ja edasi üle Toomemäe lõunasuunas.⁵⁴ Suure värava ees paiknes väiksem hobuserauakujuline välivärv, mis leevendas mürsukahjustusi ja kaitses peaväravat.⁵⁵ Peavärava kõrval asus nelinurkne (13 x 15 m) 2,6 m paksuste müüridega kolmekorruseline võimas torn, mille külje sisse oli ehitatud 10 meetri pikkune jalgvärava käik. Kogu väravakompleksil oli vähemalt 3 eraldi sissepääsu⁵⁶ Praeguseni on maa sees säilinud keskajal silindervõlvidega kaetud kahevõlvikulise keldriruumi müürid.

Pühavaimu kirik oli tõenäoliselt üks Tartu vanimatest, ehitatud 13. sajandi lõpul.⁵⁷ See asus praeguse Elektriteatri kohal. Kirik oli ühelööviline viie traveega rajatis, kirdenurgas asus väike torn, tänavapoolel kontraforsid, mis hooviküljel puudusid. Tõenäoliselt vihjab see kirikuga külgnenud rajatisele. On teada et 1514. aastast läks Pühavaimu kirik naistertsiaaride Püha Clara ordu kloostri koosseisu. Naistertsiaarid tegelesid haigetega ja allikad annavad põhjust arvata et Pühavaimu kirikuga külgnevas hoones asus kloostri klausuur ja/või hospital.⁵⁸

Novgorodi kaupmeeste Püha Georgi kiriku massiivsed kivimüürid kaevati 1981.–1982. aasta talvel välja botaanikaaiia palmihoone esiselt. Ehituse põhjaseina lähedal ja lääneküljel avastati matused. Kalmistu piirnes edelaküljel 6,2 m keskaegse munakivitänavaga.⁵⁹ Vene värava läheduses praeguse botaanikaaiia piirkonnas asusid lisaks Georgi kirikule Pihkva ja Novgorodi kaupmeeste kaubahoovid ning seda ala nimetati “Vene otsaks”.⁶⁰

---

54 K. Alttoa, Tartu keskaegsetest kaitsemüüridest ja peamisest muinasteest. – Tartu arheoloogiast ja vanemast ehitusloost. Peatoim Heiki Valk. Tartu: Tartu Ülikool, 1995, lk 141.

55 R. Vissak, Arheoloogilised uuringud Tartus Laial tänaval. – Arheoloogilised välitööd Eestis. Tallinn: Muinsuskaitse amet, 2006, lk 117.

56 Linn esitleb vanalinnamüüri koos värava ja torniga. – Tartu Postimees 17. XII 2003.

57 K. Alttoa, Kloostritest keskaegses Tartus. – Ajalooline Ajakiri 2008, nr 4 (126), lk 311 – 315.

58 Samas.

59 R. Metsallik, Püha Georgi kiriku asukoht. – Tartu Kultuuriväärtusega asjade- ja mälestiste register, jrk 25, http://www.tartu.ee/page_id=1443&lang_id=1&lotus_url=http://info.raad.tartu.ee/muinsus.nsf/0/D2BF0F86608334F5C22568C100435353 (vaadatud 10. XI 2014).

60 K. Alttoa, “Vene ots” keskaegses Tartus. – Tartu – minevik, tänapäev. Peatoim Jüri Linnus. Tallinn: Eesti

Botaanikaaias asub 30 m pikkune ja 2 m kõrgune maapeal säilinud linnamüürijupp, mille konserveeris 1990. aastatel Wunibald OÜ. Selle lähistel hilisema bastioni muldkehandis asuvad keskaegse neljakorruselise Püssirohutorni alusmüürid.⁶¹ Linnamüüri ja Püssirohutorni taga laius vallikraav mida kutsuti Piiskopitiigiks.⁶² Piiskopitiigi üks osa on tänini botaanikaaias säilinud ja kasutusel ilutiigina.

Objektide grupp C: Vere torn (a), Jakobi värav (b), naistsisterslaste kloostri asukoht (c), linnamüüri lõik Toomemäe loodenõlval (d), Kuraditorn (e), Moskva torn (f), Toomkirik (g), Pikk Hermann (h).

34. Ala C objektid koos vaadetega alt Jakobi tänavalt ning ülevalt Kuraditorni kõrvalt.

Piirkond algab Kroonuaia ja Laia tänavate vaheliselt vallseljakult, kus keskajal kulges

NSV Teaduste Akadeemia, 1985, lk 87–96.

61 R. Metsallik, Linnamüür ja Püssirohutorn. – Tartu Kultuuriväärtusega asjade- ja mälestiste register, jrk 23, http://www.tartu.ee/page_id=1443&lang_id=1&lotus_url=http://info.raad.tartu.ee/muinsus.nsf/0/A2C6C701DE0764E0C22568BE00423DD3 (vaadatud 10. XI 2014).

62 E. Heinloo, Tartu välisilme dominandid 18. sajandi alguseni – Linnamuuseumi aastaraamat 2010, lk 23–33.

linnamüür ning ronib kitsa siiluna üles Toomemäele jõudes välja toomkiriku varemteni. Piirkonnaga ristub Jakobi tänav, mis on peamiseks vanalinna sisenevaks sõiduteeks ja ühtlasi ka oluliseks jalakäijate liikumissuunaks. Teiseks ristuvaks liikumissuunaks on jalakäijate tee, mis viib vanalinnast üle Toomemäe Näituse tänavani. Lõviosa sellest territooriumist paikneb Toomemäe haljasalal, mis soodustab eksponeerimist ja on avatud vaadetele.

Siilus, mis algab Kroonuaia tänaval asuva Kesklinna kooli tagahoovist ja lõpeb Toomkiriku juures, asus kokku 5 torni (Veretorn, Jakobi väravatorn, Kuraditorn, Moskva torn, Pikk Hermann) ning ühe juures neist ka oluline Jakobi värav. Jakobi tänava poolisel Toomemäe veerul on maapeal nähtavana säilinud umbes 10 m pikkune ja pooleteise meetri kõrgune linnamüürijupp. Jakobi värava lähistel praeguse Jakobi tänava jõepoolsel küljel asus naistsistertslaste klooster. Üleval Toomemäel kõrgub siiani suurim keskaegse arhitektuuri näide, Tartu Toomkiriku varemed.

Objektide grupp D: Piiskopiloss (a), Piiskopitorn (b), Kõrgetorn (c), linnamüüri lõik Kõrgetorni ja Riia värava vahel (d).

35. Ala D objektid koos vaadetega Tähetornist idas.

Praeguse tähetorni kohal asus keskaegse Tartu kõige mastaapsem ja võimsam ehitistekompleks, piiskopilinnus. See oli kogu piiskopiriigi võimukeskus ja seega märgilise tähtsusega koht keskaegses Tartus. Kuigi tähetorn on ümbritsetud kõrgel neemikul asuva haljasalaga, siis võimalused eksponeerimiseks on piiratud kuna mõeldavad lahendused ei tohi hakata domineerima tähetorni üle, mis samuti on Tartu jaoks märgilise tähtsusega ehitis.

Tähetorni naabruses Ülikooli tänavaga külgneva neemiku nõlval maapinnal on säilinud umbes 10 m pikkune ja 5 m kõrgune linnamüürijupp. Selle ja Tähetorni vahele jäävad 2 massiivsete müüride ning ümmarguse põhiplaaniga torni, Kõrgetorn ja Piiskopitorn.⁶³

7 Soovitused eksponeerimiseks

Üldised soovitused

- Eksponeerimise planeerimisel tuleks lähtuda ajaloolisest kihistusest tervikuna.
- Leida linnaruumis avatud ja paljukäidavad alad, kus oleks võimalik eksponeerida korraga mitut objekti lähestikku.
- Keskaegsete pärandobjektide tähistamine, markeerimine ja eksponeerimine on soovitatav läbi ühtse ja selgelt eristuva kujundusega lahenduste.
- Eksponeerimiseks valida võimalusel erinevate kategooriate objekte. Et nähtavale tuua keskaegset linna võimalikult terviklikult, tuleks leida näiteid nii sakraalehitistest, kodanikuelamutest, käsitöö- ja tootmiskompleksidest kui ka kaitsekindlustustest.
- Linnamüüri objektide eksponeerimisel leida sellised lahendused, mis täidaksid mitut funktsiooni samaaegselt (näiteks eksponeeritud müürifragment mis tutvustab linna ajalugu ja on samas ka osa tänavafurnituurist).
- Keskajateemalise nn kultuurikilomeetri loomine. Spetsiaalne jalutus- ja jooksurada, mis teeks vanalinnale piki kunagist linnamüüri ringi peale ning ühtlasi läbiks enamikke olulisi keskaegseid pärandobjekte.
- Linnamüüri, selle väravate ja tornide markeerimine kogu vanalinna perimeetri

---

63 V. Vaga, Feodaalne killustatus, Linnakindlustused, linnused, kirikud, kloostrid ja ühiskondlikud hooned. – Koguteos Arhitektuuri ajalugu. Peatoim H. Arman. Tallinn: Eesti Raamat, 1965, lk 64.

ulatuses. Seal kus markeerimine pole võimalik (olemasolevate hoonete all, erakruntidel) tähistada linnamüüri kulg teiste meetodite abil (infostendid, skeemid, maketid vms.).

- Tornide ja väravate markeerimisel lisada markeeriva silluse juurde näiteks vasktahvlile graveeritult ka nende nimetused. Neist olulisemate juurde võimalusel lisada maketid. Kolmemõõtmelised maketid täiendavad olulisel määral kahemõõtmeliste markeeringute informatiivsust.
- Keskaegseid pärandobjekte koondav makett paigutada linnaruumis nähtavale kohale.
- Spetsiaalsete Tartu keskaega ja säilinud pärandobjekte tutvustavate turistikaartide trükkimine.
- Tartu keskaega ja säilinud pärandobjekte tutvustavate kaardirakenduste loomine nutitelefonidele.

Objektide grupp A:

Koos Kүүni tänava rekonstrueerimisega 2010. aastal markeeriti lõhestatud maakivisillutisega üle Kүүni tänava jooksev linnamüürijupp ning samas asuv poolkaarne Piinarni vundament.⁶⁴ Selle tööga on tehtud suur samm vanalinna lõunaküljel kulgenud linnamüüri nähtavamaks tegemisel. On positiivne et markeerimisel on kasutatud lõhestatud maakive, mis viitavad linnamüüri ehitusviisile ja eristuvad muust tänavasillutisest kontrastselt. Et tegemist on alaga, mille kaudu toimub peamine kesklinna ja vanalinna vaheline jalakäiate liiklus, siis tuleks siin keskaegse kihistuse märgatavaks tegemisele erilist rõhku panna.

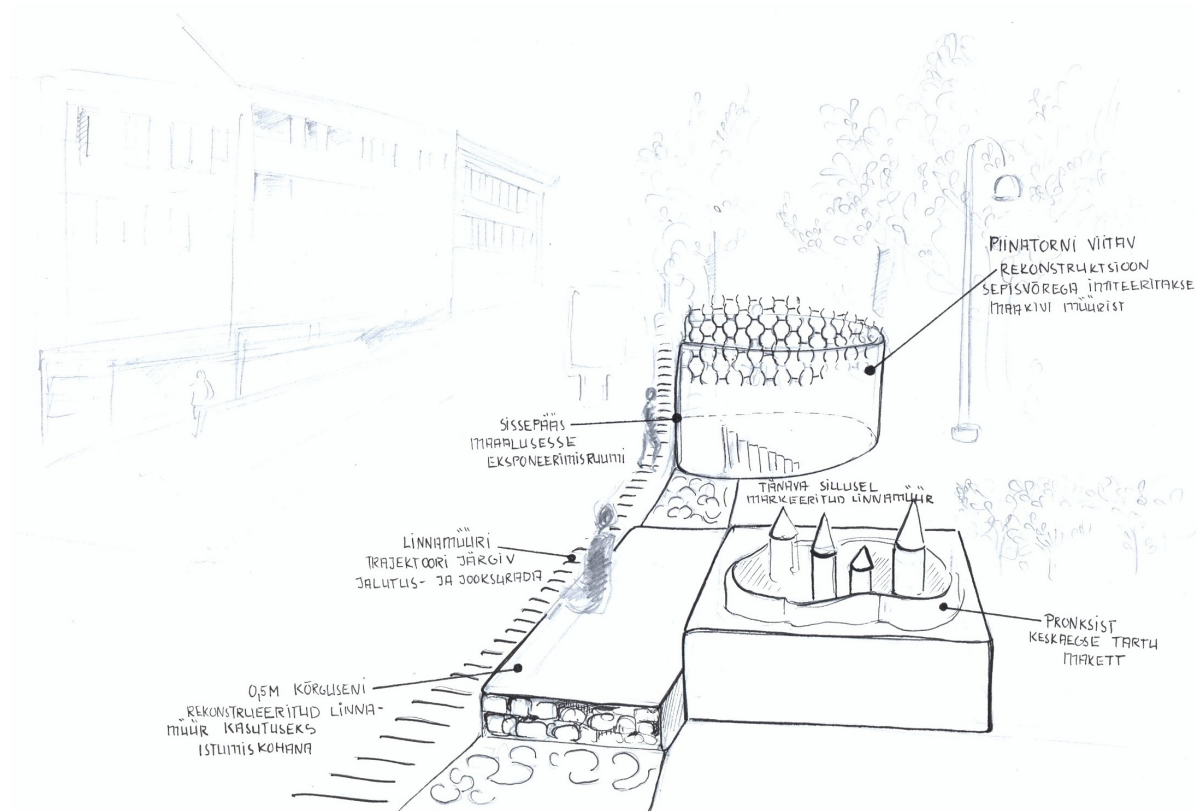
Probleemid

- Lühike markeeritud jupp üle Kүүni tänava ei presenteeri piisavalt selgelt linnamüüri kui mastaapset katkematut rajatist.
- Vaadeldaval alal on markeerimata linnamüüri olulised rajatised: Riia värav, Saksa värav ja Pasatorn, samuti keskaegse raekoja asukoht.
- Tasapinnaline (kahemõõtmeline) markeerimine tänavasillusel ei ole atraktiivne ega silmapaistev lahendus, see ei pruugi inimestele piisavalt hästi infot edasi anda.
- Müüri lõik asub kõige sagedamini vanalinna sisenemiseks kasutatavate trajektooride

---

⁶⁴ Kүүni tänav uhkeldab promenaadina. – Tartu Postimees 4. XI 2010.

peal, kuid vanalinnas asuvate oluliste keskaegsete kultuuriväärtuste kohta pole seal ainsatki viidet (kaarti, maketti, infotulpa vms.)

36. Piinatorn koos linnamüüriõiguga Küüni tänaval tulevikunägemuses. Töö autori idee ja visandi põhjal joonistanud Maarja Mäemets.

Soovitused

- Kuivõrd endise kaubahoovi haljasala on kavas taashoonestada, siis saaks haljasala Poe tänava küljel kulgevat linnamüüriõigu koos keskaegse tänavaga tulevikus ehitatavatesse hoonetesse integreerida ja keskaegset kihistust hoonete keldritasandil eksponeerida. Sellisel puhul on oluline, et keldritesse tagatakse pidev avalik ligipääs vähemalt päevasel ajal ja uushoonete arhitektuurne lahendus võimaldab eksponeeritud müüre läbi klaasi ka väljast mugavalt vaadelda (sarnaselt nagu Tallinnas Tartu maanteel on võimalik vaadelda Jaani seegi varemeid). Parimal juhul võiks hoonete keldrites asuda ärid või olulised avalikud asutused, mis tooksid eksponeeritud müüride juurde rohkem inimesi.
- Riia värava eksponeerimine on keeruline, kuna suurem osa sellest asub Ülikooli 10

- hoone ja sõidutee all. Küll aga tuleks sõiduteel ja selle ääres värav markeerida, samuti paigaldada lähedusse küllaltki mastaapset ehitist visualiseeriv makett.
- Markeerida tuleks Barclay platsiga külgnev linnamüürjupp. Võib kaaluda ka osalist ülesladumist umbes 0,5 meetri kõrguseni ja müürile seejärel sekundaarse funktsiooni andmist näiteks istumiskohtadena.
  - Piinatorni võiks laduda üles 2–3 m kõrguseni ja osalisele rekonstruktsioonile anda näiteks maa-alustesse eksponeerimisruumidesse juhtiva trepikoja funktsiooni. Samuti võiks poolkaarena kulgevate tornimüüride sisekülgedele paigaldada keskaegset Tartut tutvustavad ja reklaamivad infotahvlid, puuetundlikud ekraanid jms. Piinatorni asukoht tänases linnaruumis sobib hästi keskajateemalise huvimarsruudi (turismiraja) alguspunktiks, seetõttu võiks see olla rõhutatult esinduslik ning kanda ülevaatlikku informatsiooni kogu temaatika kohta. Sellise osalise rekonstruktsiooni tehniline lahendus võiks viidata ajaloolistele ehitusmaterjalidele ja -võtetele kuid olema originaalsubstantsist selgelt eristatav. Rekonstruktsiooni fassaadil võiks kasutada näiteks maakivimüüritisele viitavat sepišvõre.
  - Kүүni ja Poe tänava nurgal võiks asuda kogu keskaegset Tartut illustreeriv pronksist makett.
  - Raekojaplatsi sillutisel tuleks markeerida raekoja keskaegne asukoht ja Saksa värav ning lähedusse paigutada selle makett.

Objektide grupp B:

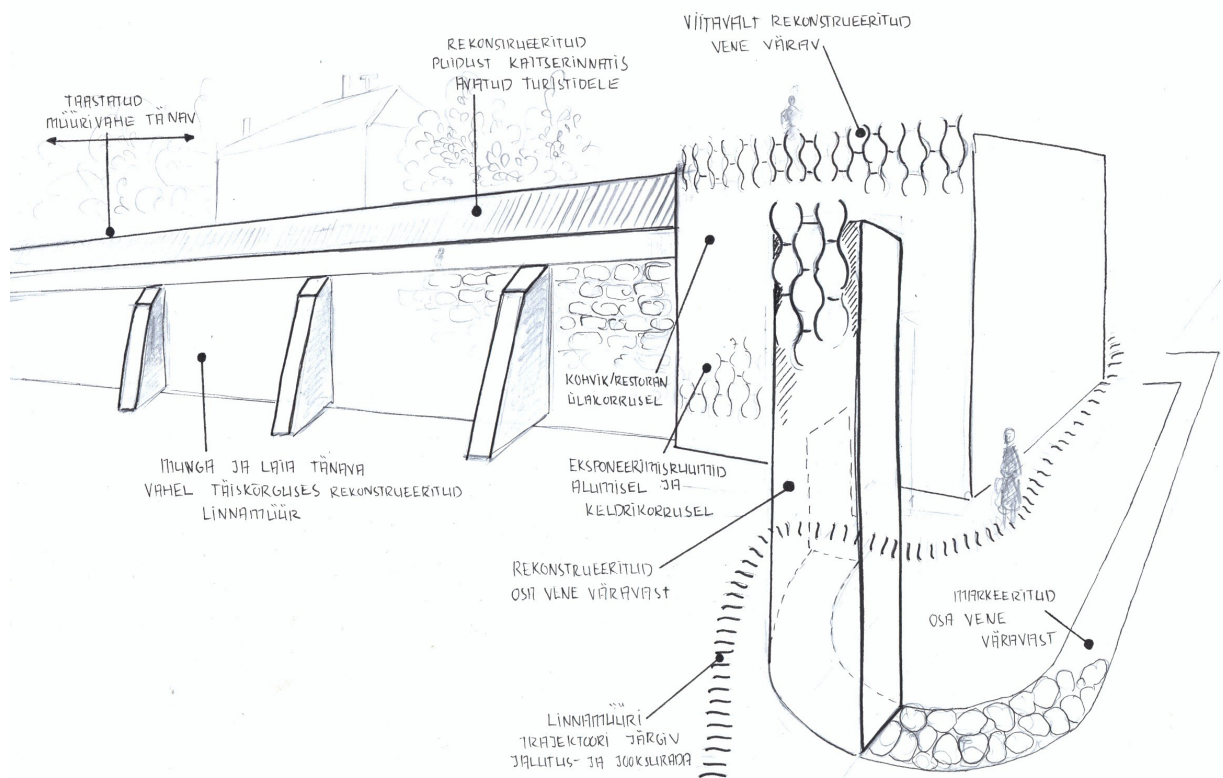
Alal asub kõige paremini säilinud linnamüüriosa, mida restaureeriti 2000. aastate alguses. Müürilõiguga kõrvuti kulges ajalooline Müürivahe tänav, mida on plaanitud taastada, kuid seni teostatud pole. Restaureeritud müüriosa lõpus asus mastaapne Vene värav koos torniga, mille alusmüürid kavatsetakse lähiajal graniitkividega markeerida.⁶⁵ Müürilõigus Botaanikaia territooriumil on säilinud lühike maapealne müürjupp, mida 1990. aastatel konserveeriti ja eksponeeriti, muus osas asuvad säilinud müüriosad pinnases. Müürilõigus paikneb Püssirohutorn mida seni markeeritud ega eksponeeritud pole.

---

65 Linn esitleb vanalinnamüüri koos värava ja torniga. – Tartu Postimees 17. XII 2003.

Probleemid

- Kogu müüriõigust on endiselt suurem osa konserveerimata, varemmed seisavad ilmastiku meelevaldas.
- Kuigi ühe müüriosa restaureerimisega on tehtud tervitatav samm edasi, ei mõju tervikpildis see piisavalt veenvalt, kuna moodustab mahult liiga väikese osa kogu Munga ja Laia tänava vahelisest linnamüüriõigust.
- Praegusel kujul ei anna restaureeritud müüriosa adekvaatset ettekujutust keskaegsest linnamüürist, kuna selle oluline arhitektuurne element, müüripealne kaitserinnatis puudub. Selle asemel on konserveeriv kivikattega viilkatus, mis võib olla vääriti mõistetav.
- Linnamüüri juures pole ainsatki infokandjat, kust võiks leida viiteid millise ehitisega on tegu.
- Müür seisab suhteliselt peidetult ja anonüümselt. Kuigi potentsiaal on suur, pole seda suudetud kõnetavaks ega inimestele atraktiivseks muuta.
- Linnamüüri külgnelat ala pole korrastatud, ligipääsetavaks muudetud ega sobivalt kujundatud. Taastamata on ajalooline Müürivahe tänav.
- Olulist ja allpool tänavatasapinda võrdlemisi hästi säilinud Vene väravat pole markeeritud ega eksponeeritud. Tähistamata ja eksponeerimata on linnamüüriõigust asunud Munga torn ja müüri külgnelat sakraalehitised dominiiklaste klooster ning Pühavaimu kirik.
- 1980. aastatel Botaanikaaias eksponeeritud müürijupp pole tähistatud ega ka visuaalselt seostatav keskaegse linnamüüriõigust. Eksponeeritud ega tähistatud pole läheduses asuvad Püssirohutorn ja Püha Georgi kiriku asukoht.

37. Vene värav ja linnamüür tulevikunägemuses. Töö autori idee ja visandi põhjal joonistanud Maarja Mäemets.

Soovitused

- Selleks et linnamüüri esile tuua võimalikult mõjuva ja autentsena, tuleks kaaluda müüri rekonstrueerimist Munga ja Laia tänava vahelisel lõigul täies mahus, võttes eeskujuks juba teostatud müüriosa. Kogu vanalinnas on antud lõik üks väheseid kohti kus suuremahuline rekonstruktsioon ei läheks linnaehituslikult põhimõttelisse vastuollu olemasoleva hoonestusega.
- Restaureeritud müürilõigu pealsel tuleks rekonstrueerida keskaegne kaitserinnatis, mis annaks linnamüürist terviklikuma ja selgema ettekujutuse kui praegune konserveeriva viilkatusega lahendus. Lisaks oleks võimalik lubada inimesi müüripealsele jalutama, mis tõenäoliselt suurendaks mälestise atraktiivsust hüppeliselt.
- Korraliku ligipääsu tagamiseks müüri juurde ja jalakäijatele uue atraktiivse liikumismarsruudi loomiseks võiks taastada ajaloolise Mürivahe tänava.
- Munga värav tuleks Munga tänava sõiduteel ning Peeter Põllu platsil markeerida ja varustada infokandjaga.

- Dominiiklaste kloostrikiriku kontraforssidega liigendatud alusmüüre võiks osaliselt eksponeerida, osaliselt markeerida ja varustada maketiga.
- Pühavaimu kiriku asukoht tuleks varustada infotahvli ja selgitava maketiga.
- Vene väravakompleks kui maa sees hästi säilinud ja kõnekas objekt tuleks eksponeerida ja selle kunagised ligikaudsed mahud kaasaegsete tehniliste lahendustega viitavalt rekonstrueerida. Tehniline lahendus peaks hästi haakuma kõrval oleva linnamüüriga. Rekonstruktsiooni saaks kasutada eksponeerimisruumide, kohvik-restorani ja vaateplatvormina.
- Püha Georgi kiriku massiivseid alusmüüre võiks botaanikaaias palmihoone ees selleks ehitatud klaaspaviljonis eksponeerida, samuti selle kõrvalt kulgenud keskaegset munakiviteed.
- Olemasolev konserveeritud 2 m kõrgune linnamüürijupp botaanikaaias tuleks rekonstrueerida umbes 1 m võrra kõrgemaks ja viia loogilisse ühendusse läheduses asuva Püssirohutorniga, mille alusmüürid tuleks rekonstrueerida maapinnast u. 0,5 m kõrguseni ja kohaldada botaanikaaias istumiskohaks.

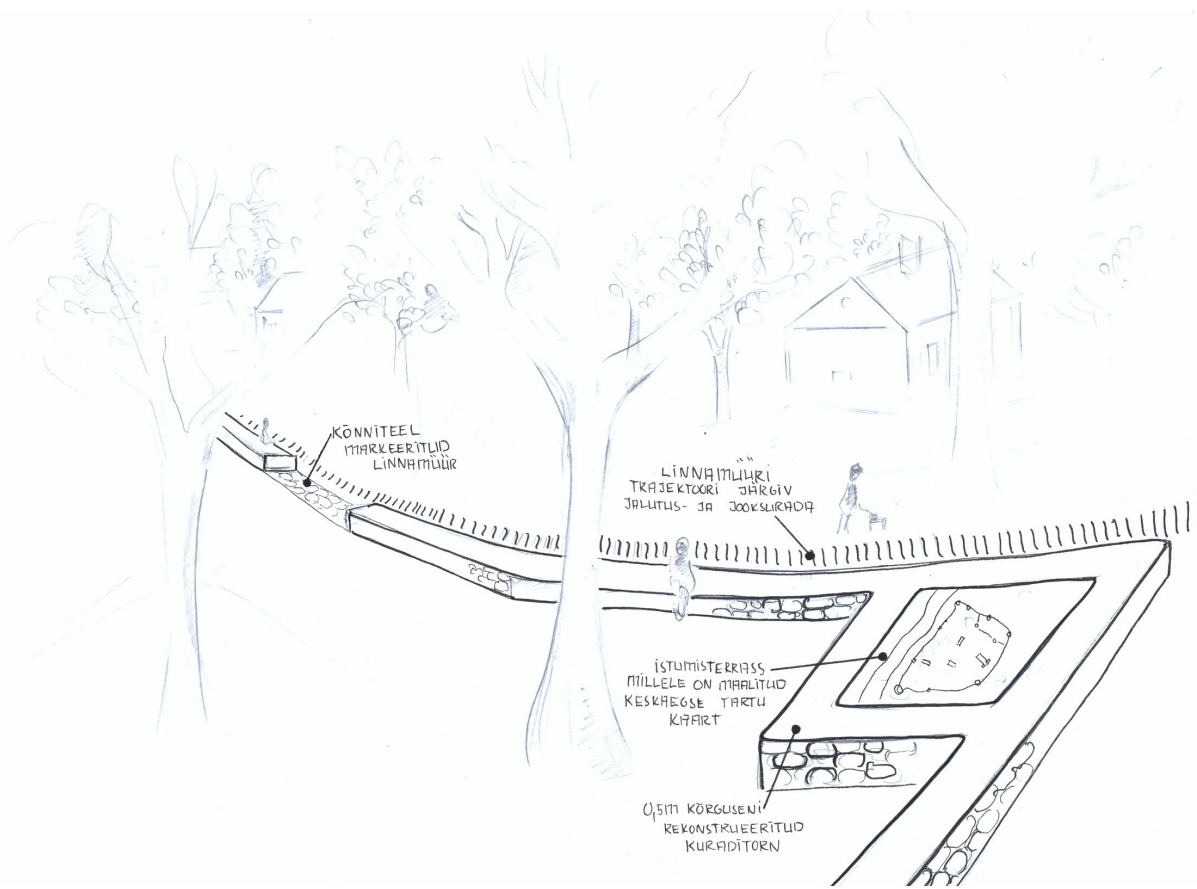
Objektide grupp C:

Vaadeldav ala asub kaunil tõusul Emajõe ürgorust üles Toomemäele. Maastiku vahelduvus ja inglise stiilis vana park Toomemäel soodustab varemete eksponeerimist. Mäe nõlval paikneb üks maapinnal säilinud linnamüürijuppidest, mida seni konserveeritud ega tähistatud pole. Samuti leiab siit 5 väga erisugust linnamüüritorni ja olulise Jakobi värava. Jakobi värava lähistel on kunagise naistsistertslaste nunnakloostri asukoht. Ainsana kõigist objektidest on konserveeritud, tähistatud ja turistidele avatud Toomkiriku varemed.

Probleemid

- Maapinnal säilinud müürijuppi konserveeritud ega tähistatud pole.
- Markeeritud ega tähistatud pole Jakobi väravat koos torniga, Veretorni, Kuraditorni, Moskva torni ega Pikka Hermanni
- Jakobi värava säilinud maa-alused osad paiknevad suures osas sõidutee all, mis teeb eksponeerimise keeruliseks.

- Moskva torni eksponeerimine või markeerimine on raskendatud, selle peale rajati 19. sajandil kunstlik künegas mida me täna tunneme Musumäe all.

38. Kuraditorn ja linnamüüri lõik Toomemäe loodenõlval tulevikunägemuses. Töö autori idee ja visandi põhjal joonistanud Maarja Mäemets.

Soovitused:

- Maapinnal säilinud müürijupp konserveerida ja korralikult tähistada.
- Müüri lõik Jakobi väravast kuni Moskva tornini (s.h Kuraditorn) rekonstrueerida kuni meetri kõrguseni ja kujundada selle peale pargifurnituur. Lõik sobib, kuna kulgeb oluliste jalutusteede ääri mööda.
- Jakobi värav tuleks Jakobi tänava sõiduteel markeerida ja lähedusse paigaldada makett.
- Naistsisterskaste kloostri asukoht tuleks tähistada infotahvliga, võimalusel tänaval markeerida.

- Kuraditorni alusmüürid rekonstrueerida 0,5 – 1 m kõrguseni ja selle sisse valmistada keskaegse Tartu kaart. Kuivõrd torn asub kallaku peal, siis on võimalik kaart paigaldada Toomemäe nõlva kallakuga kohati selliselt, et see on Toomemäe tõusul jalutajale juba kaugemalt alt nähtav.
- Moskva torni juurde paigaldada makett ja selgitav tähis.
- Pikk Hermann ja Veretorn rekonstrueerida meetri kõrguseni ja kohaldada tänavafurnituuriks.

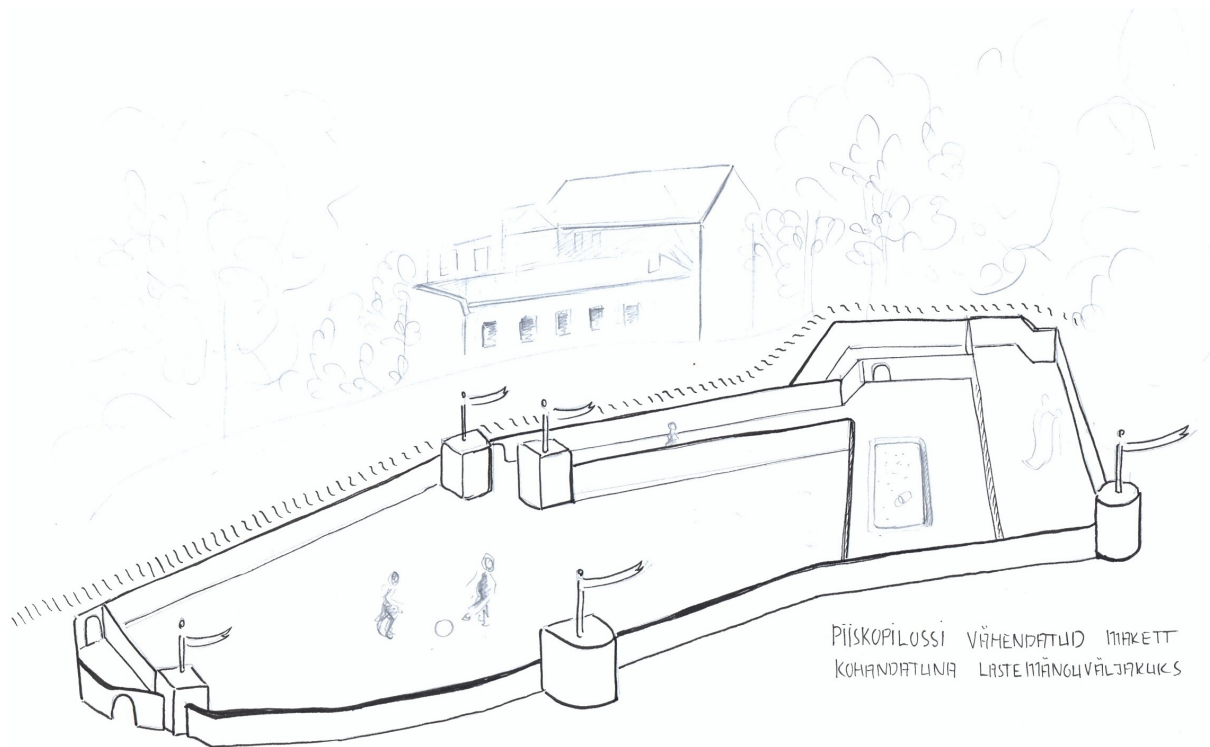
Objektide grupp D

Alal asus keskaegse Tartu mastaapseim ehitis, piiskopiloss. Tänapäevaks pole sellest säilinud ainsatki märki, enamusi inimesi tõenäoliselt ei teagi, et see seal kunagi on olnud. Piiskopilossi ja Riia värava vahele jääb linnamüüri lõik millest on säilinud väike osa ka maapinnal kuid mis pole linnaruumis nähtav ega tähistatud.

Probleemid:

- Linna keskaegset üht olulisimat maamärki piiskopilinnust pole Toomemäel enam kuidagi võimalik tajuda. Olulise ehitise, Tähetorni paiknemine samas asukohas teeb eksponeerimise ja markeerimise keeruliseks.
- silikaattellistega, mis on seda tundmatuseni moonutanud, samuti pole läheduses ühtki tähist ega objektini viivat kõnniteed.
- Kõrgetorni ega Piiskopitorni asukohti pole kuidagi tähistatud ega markeeritud.

39. Piiskopilossi vähendatud mõõtkavas makett kohaldatuna lastemänguväljakuks. Töö autori idee ja visandi põhjal joonistanud Maarja Mäemets.

Soovitused:

- Piiskopilossi eeskujul ehitada lastemänguväljak, mis kujutaks endast lossi vähendatud mõõtkavas maketti ja oleks kohaldatud laste atraktsioonidele.
- Maapinnal säilinud müürijupp konserveerida ja tähistada, müürini rajada jalutusrada.
- Maapinnal säilinud müürijupist kuni Piiskopitornini (s.h Kõrgetorn) rekonstrueerida linnamüüri lõik kuni u. 0,5 m kõrguseni ja kohaldada pargifurnituuriks.

Kokkuvõte

Hävinud arhitektuurimälestiste eksponeerimine on 20. sajandi lõpust alates järjest enam teostamist leidnud praktika visuaalselt või füüsiliselt meie igapäevases elukeskkonnast kadunud oluliste hoonete ja rajatiste taas nähtavale toomiseks. See kannab endas postmodernismi ideelist tausta, kus kõiki kultuuriväärtuslikke kihistusi käsitletakse võrdselt olulistena ning linnaehituslikult on aktsepteeritav kõigi nende üheaegne nähtaval olek avalikus ruumis. Olulise tõuke praktika levikusse on andnud Teise maailmasõja purustustes tühjaks jäänud kvartalite järkjärguline ülesehitamine, mida mitmetes linnades pole tänaseni lõpule viidud. Tühjad krundid ja kvartalid ajaloolistes linnaosades on andnud arheoloogidele vabad käed kõigi ehituslike kihistuste uurimiseks. Põnev leiumaterjal ja soov säilitada mälestust kunagistest sümbolehitistest on viinud paljude hävinud arhitektuurimälestiste eksponeerimislahenduste teostamiseni linnaehituslike projektide koosseisus.

Suuresti kombatakse alles eksponeerimisvõimaluste piire, mida dikteerivad omavalitsuste finantsiline ja tehniline võimekus. Sepärast on õnnestunumalt ja süsteemsemalt seda tehtud mõnedes Lääne-Euroopa linnades (näiteks Hertegonbosch Hollandis ja Duisburg Saksamaal). Eesti linnades saab seni lugeda üles üksikuid õnnestunumaid ja vähemõnnestunumaid lahendusi, millest enamus on valminud viimase 10 aasta tänavarekonstrueerimise projektide osana.

Eksponeerimislahenduste peamiseks kriteeriumiks on kõnetavus. Anonüümsed ja arusaamatud moodustised ei rikasta linnapilti, pigem risustavad. Seega on väga oluline et eksponeerimine oleks lahendatud võimalikult selgelt ja informatiivselt. Juba kaugelt lähenedes peaks olema arusaadav millega on tegu. Kadunud ehitiste hoomamiseks kaasaegses kirjus ja tihedas linnaruumis peaks iga lahendus suutma luua inimesele kolmemõõtmelise ettekujutuse selle kunagisest mahust ja struktuurist. Parim viis selleks on hoone alusmüüre kas peal- või allpool tänavatasapinda võimalikult originaalilähedasel kujul esile tuua. Maa-all saab see olla originaalsete müürijäänuste konserveerimine ja eksponeerimine, maapeal tuleb kõne alla ka osaline rekonstrueerimine, kuna sageli ei ole seal müürid piisavas mahus ja äratuntavalt säilinud. Tasapinnaline markeerimine sillutisel on otstarbekas seal, kus teised eksponeerimisviisid visuaalselt rikuksid väljakujunenud terviklikku arhitektuurilahendust

(raekojaplats näiteks) või füüsiliselt takistaksid igapäevaseid tegevusi linnaruumis (näiteks liikumist kõnni- või sõiduteel). Üldiselt aga on tasapinnaline markeerimine vähe kõnekas ja võib mõnedel juhtudel isegi olla vääriti tõlgendatav.

Ülejäänud käesolevas töös käsitletavat tehnilised lahendused omavad eksponeerimisel kas toetavat funktsiooni (infostendid, mäluksid, maketid) või on eelpool mainitud lahenduste alternatiivsed variandid mille kohta praktikast on töö autorile teada üksikud näited (näiteks fassaadile trükitud fotokollaažiga vanast hoonest illusiooni loov moodne klaasmaht).

Tartu linnas on ehituslooliselt üks ainulaadsemaid ja sümboolsemaid kihistusi olnud keskaeg, aeg mil Tartu oli õitsev hansalinn. Kahjuks pole Põhjasõja purustuste ja 1775. aasta suurtulekahju järgselt peale Jaani kiriku ning Toomkiriku varemete linnas ühtki keskaegset komplekselt säilinud ehitist keskajast. Kui üksikud madalad linnamüürikatked välja arvata on kogu ülejäänud keskaegne ehituslik kihistus säilinud vaid allpool tänavatasapinda ja seega igapäevases linnapildis nähtamatu. Ometi on keskaegne kihistus kunagi olnud väga rikkalik ja Tartu kui pika ajaloo linna jaoks juba sümboolselt oluline.

Keskaegse kihistuse nähtavale toomisel Tartus, kus seda on füüsilise substantsina säilinud väga vähesel määral pidasin oluliseks leida linnaruumis mõned kompaktsed alad, kus eksponeerimispotentsiaaliga keskaegsete objektide arv on suurem kui 1 või 2. Nendel aladel võiks panustada objektide grupiviisilisele eksponeerimisele, mis tervikuna annaks suurema efekti ja oleksid paremini nähtavad kui üksikud linnaruumis hajutatult paiknevad objektid. Alade valikul lähtusin ka sellest, et need oleksid avatumad ruumid, eelistatavalt haljasalad kus eksponeerimine tehniliselt lihtsam on ning kus eksponeeritu kergemini mõjule pääseb. Oluliseks pidasin väljavalitud alade omavahelist sidumist, mille jaoks leidsin sobiliku olevat kunagise linnamüüri trajektoori mis võiks toimida nende alade vahelise huvimarsruudina. Kõnetavusele, informatiivsusele ja asukohale lisasin olulise punktina sekundaarse funktsiooni andmist eksponeeritavatele objektidele, mis ühtlasi peaks tõstma nende atraktiivsust. Väljapakutud funktsioonide hulgas oli näiteks linnamüüri trajektoori jalutus- ja jooksuraja ehitamine, osaliselt rekonstrueeritavate müürijuppide kasutuselevõtt pargifurnituurina, lossimaketi kohaldamine laste mänguväljakuks.

Minu bakalaureusetöö esimese poole eesmärk oli argumenteerida hävinud arhitektuurimälestiste eksponeerimisvajadust, tuua välja põhilised Eesti ja Euroopa linnades seni kasutatud eksponeerimismeetodid ja neid analüüsida. Töö teises osas sõnastasin Tartu keskaegse kihistuse tähtsust ning selekteerisin välja konkreetsed objektid, mida saaks ja tuleks seal eksponeerida. Lõpetuseks pakkusin välja endapoolse nägemuse, milliseid tehnilisi lahendusi ja mil viisil tuleks Tartu keskaegse kihistuse objektide eksponeerimisel kasutada. Kuigi on mõistetav et muinsuskaitse tähelepanu teravik on suunatud püstiseisvate kultuuriväärtuslike ehitiste säilitamisele, tuleks avalikus ruumis leida võimalusi hävinud hoonestuse kui terviklike ajalooliste kihistuste oluliste osade säilitamiseks, kas siis lihtsama tähistamise või keerukama eksponeerimise teel. Käesoleva tööga analüüsisin neid võimalusi ja pakkusin välja Tartu jaoks sobilikke. Esitatud analüüs ja ettepanekud võiksid sisaldada uusi ideid, kuidas käituda linnapildist kadunud arhitektuuripärandiga, suunatuna nii Tartu kui teiste Eesti ajalooliste linnade muinsuskaitsejaile ja linnaplaneerijaile.

Summary

The Presentation of Architectural Remains in the Example of Medieval Stratifications in Tartu

Juhan Hint

From the end of twentieth century the presentation of architectonic remains has become more and more widespread practice in order to somehow make destroyed buildings visible in our everyday environment. It carries the ideological background of postmodernism, which recognizes all cultural layers (stratifications) as evenly valuable and accepts their simultaneous existence in public space. One important stimulus that has led to presentation practice is the rebuilding of empty plots and quarters bombarded in Second World War. In historic city centres archaeologists have wide possibilities to dig thanks to these empty plots. Often they find well preserved foundations or even basements of very old buildings, nowadays it is not rare, when after the diggings are ended, these finds are presented on the street or in some buildings basement.

The most crucial criteria for ways to present is that the objects are communicated

professionally to the public. It has to be informative and clear, but also visible and attractive. The best way to communicate a destroyed building to people is to give some well designed constructive and three-dimensional information about it. One way is to present the original substance (remained foundation walls, basements) underground in a special-built room or in the basement of an existing building. The second way is to reconstruct or partially reconstruct the building on the ground. Where before mentioned possibilities are not recommended (integral architectural ensembles, town hall square for instance) there can be used a reasonable and simple solution – marking the location and floorplan of the building on the pavement with different type of stones.

One of remarkablest historic layers, and a symbolic one, in Tartu town, is the medieval layer. Tartu was a prosperous medieval trade center with lots of excellent architecture. Unfortunately after the destruction of the Great Northern War (1700–1721) and the great fire of 1775 AD there are only two medieval buildings still standing in Tartu today – St. John's church and Tartu cathedral. Almost all other medieval substance that has remained, lies hidden beneath the ground.

Current bachelor's work reasons why presenting destroyed heritage objects is necessary, analyzes different technical possibilities used in Estonian and European historical towns for presenting, selects potential medieval objects in Tartu and offers some recommendations for presentation based on the analysis.

Kasutatud allikad ja kirjandus

Kirjandus

- Alttoa**, Kaur. Tartu keskaegsetest kaitsemüüridest ja peamisest muinasteest. – Tartu arheoloogiast ja vanemast ehitusloost. Peatoim Heiki Valk. Tartu: Tartu Ülikool, 1995, lk 136–144.
- Alttoa**, Kaur. “Vene ots” keskaegses Tartus. – Tartu – minevik, tänapäev. Peatoim Jüri Linnus. Tallinn: Eesti NSV Teaduste Akadeemia, 1985, lk 87–96.
- Freytmuth**, Otto. Tartu välisilme kujunemine. – Koguteos Tartu. Tartu linnauurimise toimkonna toimetatud. Tartu: Tartu linna väljaanne, 1927, lk 4–15.
- Hansar**, Lilian. Linnast muinsuskaitsealaks. Linnaehituslike struktuuride muutused Eesti väikelinnades 13. – 20. sajandil (dokoritöö). – Tallinn: Eesti Kunstiakadeemia, 2010.
- Härmson**, Paul. Linnad läbi aegade. Tallinn: Valgus, 1984.
- Laidre**, Margus. Dorpat 1558-1708 – Linn väe ja vaenu vahel. Tallinn: Argo, 2008.
- Metsallik**, Romeo. Tartu arheoloogilisest uurimisest. – Tartu arheoloogiast ja vanemast ehitusloost. Peatoim Heiki Valk. Tartu: Tartu Ülikool, 1995, lk 12–30.
- Pullat**, Raimo. Kreisi- ja ülikoolilinnana XIX sajandi keskpaigani. – Koguteos Tartu Ajalugu. Koostaja Raimo Pullat. Tallinn: Eesti Raamat, 1980, lk 125–132.
- Raid**, Niina. Tartu vanimad linnamüüri-sisesed tänavad. – Tartu arheoloogiast ja vanemast ehitusloost. Peatoim Heiki Valk. Tartu: Tartu Ülikool, 1995, lk 122-135.
- Vaga**, Voldemar. Feodaalne killustatus, Linnakindlustused, linnused, kirikud, kloostrid ja ühiskondlikud hooned. – Koguteos Arhitektuuri ajalugu. Peatoim H. Arman. Tallinn: Eesti Raamat, 1965, lk 55–64.
- Zobel**, Rein. Tallinn keskajal – Linnaehitus 13. – 14. sajandil. Tallinn: Eesti Kunstiakadeemia, 2009.

Perioodika

Alttoa, Kaur. Kloostritest keskaegses Tartus. – Ajalooline Ajakiri 2008, nr 4 (126), lk 298–307.

Bernotas, Rivo. Medieval Town Wall of Tartu in the Light of Recent Research. – Estonian Journal of Archaeology 2011, Vol 15 (1), lk 52–64.

Heinloo, Eero. Tartu välisilme dominandid 18. sajandi alguseni. – Linnamuuseumi aastaraamat 2010, lk 23–33.

Janco, Milan. Centres of Historical Cities as Open-air museums. – euroREA 2008, nr 5, lk 27–32.

Kimmel, Tõnis. Kas Tartu häbeneb end? – Linnamuuseumi aastaraamat 2010, lk 82–86.

Kroon, Kalle. Käsu Hansu aegne Tartu Rootsi Kuninglikus Armeemuuseumis. – Horisont 2012, nr 4, lk 12–14.

van Oers, Ron. Managing cities and the historic urban landscape initiative – an introduction. – World Heritage series 2010, nr 27, lk 6–11.

Ojari, Triin. Muuseum keset džunglit: Jaani seegi varemetepaviljon Tallinnas. – Maja, Estonian Architectural Review 2003, nr 4, lk 30–31.

Tvauri, Andres. Archaeological investigations in Tartu and Vorbuse settlement. – Arheoloogilised välitööd Eestis. Tallinn: Muinsuskaitse amet, 2006, lk 167–182.

Vallas, Ago. Aolinnad Eesti alal. – Akadeemia 2001, nr 12, lk 239–255.

Vissak, Rünno. Arheoloogilised uuringud Tartus Laial tänaval. – Arheoloogilised välitööd Eestis. Tallinn: Muinsuskaitse amet, 2006, lk 110–117.

Whitehand, Jeremy. Urban morphology and historic urban landscapes. – World Heritage series 2010, nr 27, lk 29–37.

Jaani kiriku ees laotakse kive. – Sakala 8. VIII 2012.

Kaevetööd avasid linna keskaegse peavärava. – Tartu Postimees 27. IX 2004.

Küüni tänav uhkeldab promenaadina. – Tartu Postimees 4. XI 2010.

Linn esitleb vanalinnamüüri koos värava ja torniga. – Tartu Postimees 17. XII 2003.

Osa linnamüürist saab tänavu katuse alla. – Tartu Postimees 21. IX 2004.

Vabaduse väljak on jalakäiatele ja uutele üritustele avatud. – Raepress 21. august 2009.

Käsitajalised allikad

Oliveras, Antoni Martini. Presentation models of architectonic and archaeological monumental heritage – Visions from Europe. Oxford University, 2013.

Univer, Triinu. Ökomuuseumi institutsioon: teooriast praktikasse. Magistritöö infokorralduse erialal. Tartu Ülikool, 2009.

Heinloo, Eero. KÜüni tänava rekonstrueerimise II etapi käigus teostatud arheoloogilised uuringud 2010. aastal. Uurimistööde aruanne. Käsitiri Tartu Linnamuuseumis, 2012.

Heinloo, Eero. **Vissak**, Rünno. KÜüni tänava rekonstrueerimise käigus toimunud arheoloogiline järelvalve 2009. aastal. Järelvalve aruanne. Käsitiri Tartu Linnamuuseumis, 2010.

Interneti allikad

Metsallik, Romeo. Keskaegne tellishoone RÜütli tänaval. – Tartu Kultuuriväärtusega asjade- ja mälestiste register, jrk 20, https://www.tartu.ee/index.php?page_id=1443&lang_id=4&menu_id=6&lotus_url=/muinsus.nsf/40b2195a6b1d2f4bc225686b00494c19/7429aaf162869d75c22568bd0045ce6c?OpenDocument (vaadatud 10. XI 2014).

Zbiegieni, Artur. The urban structure of historic part of Warsaw City. – Rocare kodulehekÜlg, <http://www.rocare.eu/page/pdf/eap/EAP-107l.pdf> (vaadatud 21. I 2015).

Viini memorandumi tekst, 20. V 2005. – Unesco kodulehekÜlg, <http://whc.unesco.org/document/6814> (vaadatud 14. I 2015).

Taylor-Hochberg, Amelie. Show Case: Archaeological Pavilion by Kadawittfeldarchitectur. – Archinect 7. II 2014, <http://archinect.com/features/article/92938847/showcase-archaeological-pavilion-by-kadawittfeldarchitektur> (vaadatud 29. XI 2014).

Alter Markt. – Duisburgi linna kodulehekül,lg,

http://www.duisburg.de/freizeit/tourismus_freizeit/historisches_persolichkeiten/duisburg_fruher/102010100000092742.php (vaadatud 29. XI 2014).

Glassfarm by MVRDV. – Dezeen Magazine 17. I 2013,

<http://www.dezeen.com/2013/01/17/glass-farm-by-mvrdv/> (vaadatud 29. XI 2014).

Ruum Keskaegsest elamust. – Tartu Mänguasjamuuseumi Teatrikodu lehekül,lg,

http://www.teatrikodu.ee/et/teatrinukkude_muuseu/ruum_keskaegsest_ela (vaadatud 16. I 2015).

Römisches Köln. – Kölni linnamuuseumi kodulehekül,lg,

<http://www.museenkoeln.de/archaeologische-zone/default.asp?s=3010> (vaadatud 28. XI 2014).

Tallinna Siselinna kalmistu infokiosk. – Bink Creations OÜ kodulehekül,lg,

<http://www.binkcreations.com/et/portfolio/infokiosk/> (vaadatud 28. XI 2014).

Tartu linnaõiguste esmamainimine. – Histrodamus kodulehekül,lg, <http://histrodamus.ee/?>

[event=Show_event_popup&event_id=1629&width=670&height=430&TB_iframe=true&modal=true&lang=est](http://histrodamus.ee/?event=Show_event_popup&event_id=1629&width=670&height=430&TB_iframe=true&modal=true&lang=est). (vaadatud 18. XI 2014).

Muu

Intervjuu Romeo Metsallikuga 23. III 2015 (märkmed autori valduses).